

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL OF
FACULTY OF THEOLOGY
ISTANBUL UNIVERSITY

Sayı/Number: 29

Yıl/Year: 2013

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ (İÜİFD)

**İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Adına Sahibi / Owner on Behalf of Faculty
of Theology of Istanbul University**
Prof. Dr. Murteza BEDİR (Dekan/Dean)

Editör / Editor
Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER

**Yazı İşleri Sorumlusu /
Legal Representative**
Prof. Dr. Hidayet AYDAR

Editör Yardımcıları / Co-Editors
Yrd. Doç. Dr. Mustafa İsmail BAĞDATLI
Yrd. Doç. Dr. Mustakim ARICI

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER
Prof. Dr. Hidayet AYDAR
Prof. Dr. Mustafa ERTÜRK
Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ
Doç. Dr. Ramazan YILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. Mustafa İsmail BAĞDATLI
Yrd. Doç. Dr. Mustakim ARICI

Son Okuma / Redaction

Doç. Dr. Ali ÖZTÜRK
Arş. Gör. Mustafa ÖZGAÇ

Kapak ve İç Tasarım / Graphical Design
Yrd. Doç. Dr. Mustafa İsmail BAĞDATLI

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdurrahman ACAR (Prof.Dr.), Rahim ACAR (Prof.Dr.), Alparslan AÇIKGENÇ (Prof.Dr.), Muhsin AKBAŞ (Prof.Dr.),
Yasin AKTAY (Prof.Dr.), Mehmet AKKUŞ (Prof.Dr.), Halis ALBAYRAK (Prof.Dr.), Recep ALPYAĞIL (Doç.Dr.), Ramazan
ALTINTAŞ (Prof.Dr.), Abdüsselam ARI (Doç.Dr.), Ali ARSLAN (Prof.Dr.), Zeki ARSLANTÜRK (Prof.Dr.), Nevzat AŞIK
(Prof.Dr.), Muhammed ABAY (Yrd.Doç.Dr.), Mahmut AY (Yrd.Doç.Dr.), İrfan AYCAN (Prof.Dr.), Hidayet AYDAR (Prof.
Dr.), İbrahim Hakkı AYDIN (Prof.Dr.), Ömer AYDIN (Prof.Dr.), Yaşar AYDINLI (Prof.Dr.), Osman AYDINLI (Prof.Dr.),
Fahmettin BAŞAR (Prof.Dr.), Vahdettin BAŞÇI (Prof.Dr.), İrfan BAŞKURT (Doç.Dr.), Kemal BATAK (Doç.Dr.), Abdülaziz
BAYINDIR (Prof.Dr.), Mehmet BAYRAKDAR (Prof.Dr.), Bayraktar BAYRAKLI (Prof.Dr.), M.Faruk BAYRAKTAR (Prof.
Dr.), Mürteza BEDİR (Prof.Dr.), Ramazan BİÇER (Prof.Dr.), Nahide BOZKURT (Prof.Dr.), Ömer BOZKURT (Yrd.Doç.
Dr.), H.İbrahim BULUT (Doç.Dr.), Mehmet BÜYÜKDERE (Prof.Dr.), Yılmaz CAN (Prof.Dr.), Hasan CİRİT (Doç.Dr.),
İsmail ÇALIŞKAN (Prof.Dr.), İlyas ÇELEBİ (Prof.Dr.), Mehmet ÇELİK (Prof.Dr.), Yakup ÇİÇEK (Prof.Dr.), Mehmet
DALKILIÇ (Prof.Dr.), Muhsin DEMİRCİ (Prof.Dr.), Kürşat DEMİRCİ (Doç.Dr.), İsmail DEMİREZEN (Doç.Dr.),
Abdülkadir DONUK (Prof.Dr.), Recai DOĞAN (Prof.Dr.), İbrahim Kafi DÖNMEZ (Prof.Dr.), Ali DURUŞOY (Prof.Dr.),
Yaşar DÜZENLİ (Prof.Dr.), Feridun M.EMECEN (Prof.Dr.), İzzet ER (Prof.Dr.), Ali ERBAŞ (Prof.Dr.), Hüsamettin ERDEM
(Prof.Dr.), Mustafa ERDEM (Prof.Dr.), Ayşe Zişan FURAT (Doç.Dr.), Necmettin GÖKKIR (Doç.Dr.), Bilal GÖKKIR (Doç.
Dr.), Musa Kazım GÜLÇÜR (Yrd.Doç.Dr.), Zekeriya GÜLER (Prof.Dr.), Sitki GÜLLE (Prof.Dr.), Hacı Mehmet GÜNAY
(Prof.Dr.), Osman GÜNER (Prof.Dr.), Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU (Prof.Dr.), Abdurrahman HAÇKALI (Prof.Dr.),
Ömer Faruk HARMAN (Prof.Dr.), Hüseyin HANSU (Doç.Dr.), Dursun HAZER (Prof.Dr.), Hayati HÖKELEKLİ (Prof.
Dr.), Davut HUT (Dr.), M.Zeki İŞCAN (Doç.Dr.), Abdullah KAHRAMAN (Prof.Dr.), İsmail KARA (Prof.Dr.), Mustafa
KARA (Prof.Dr.), N.Ünal KARASLAN (Prof.Dr.), Faruk KARACA (Prof.Dr.), Ahmet KAVAS (Prof.Dr.), Mahmut KAYA
(Prof.Dr.), Fahri KAYADİBİ (Prof.Dr.), Ziya KAZICI (Prof.Dr.), Bilal KEMİKLİ (Prof.Dr.), İmaduddin Khalil (Prof.
Dr.), A.Saim KILAVUZ (Prof.Dr.), Recep KILIÇ (Prof.Dr.), Sadık KILIÇ (Prof.Dr.), Celal KIRCA (Prof.Dr.), Abdullah
KIZILCIK (Doç.Dr.), Ferhat KOCA (Prof.Dr.), Hasan KURT (Prof.Dr.), Saffet KÖSE (Prof.Dr.), Yaşar Abit KOÇAK (Prof.
Dr.), Mustafa KÖYLÜ (Prof.Dr.), Zekeriya KURŞUN (Prof.Dr.), İlhan KUTLUER (Prof.Dr.), Bekir KUZUDİŞLİ (Doç.
Dr.), Talip KÜÇÜKCAN (Prof.Dr.), Muhittin MACIT (Doç.Dr.), Yurdagül MEHMETOĞLU (Prof.Dr.), Ahmet YAŞAR
OCAK (Prof.Dr.), Hakan OLGUN (Doç.Dr.), Mesut OKUMUŞ (Prof.Dr.), Reşat ÖNGÖREN (Prof.Dr.), Hakkı ÖNKAL
(Prof.Dr.), Abdülkerim ÖZAYDIN (Prof.Dr.), Tahsin ÖZCAN (Prof.Dr.), Abdurrahman ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Metin
ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZDEMİR (Prof.Dr.), Mehmet ÖZKARCI (Prof.Dr.), Mevlüt ÖZLER (Prof.Dr.), Hanefi
PALABYIK (Prof.Dr.), Hüseyin PEKER (Prof.Dr.), Selahattin POLAT (Prof.Dr.), Mehmet Saffet SARIKAYA (Prof.Dr.),
Hüseyin SARIOĞLU (Prof.Dr.), A.Nedim SERINSU (Prof.Dr.), Burhanettin TATAR (Prof.Dr.), Mustafa TAHRALI (Prof.
Dr.), Mustafa TEKİN (Doç.Dr.), Nihat TEMEL (Prof.Dr.), Mustafa Zeki TERZİ (Prof.Dr.), Nuri TINAZ (Doç.Dr.), Kasım
TURHAN (Prof.Dr.), Süleyman TULUCU (Prof.Dr.), Talip TÜRCAN (Prof.Dr.), Osman TÜRER (Prof.Dr.), Mustafa USTA
(Prof.Dr.), Mazlum UYAR (Prof.Dr.), Yavuz ÜNAL (Prof.Dr.), İsmail Safa ÜSTÜN (Prof.Dr.), İsmail YAKIT (Prof.Dr.),
Ahmet YAMAN (Prof.Dr.), Cafer Sadık YARAN (Prof.Dr.), Metin YASA (Doç.Dr.), Davut YAYLALI (Prof.Dr.), Nesimi
YAZICI (Prof.Dr.), Hüseyin YAZICI (Prof.Dr.), Adem YERİNDE (Doç.Dr.), Yavuz YILDIRIM (Yrd.Doç.Dr.), Ali YILMAZ
(Prof.Dr.), İsmail YİĞİT (Prof.Dr.), A.İhsan YİTİK (Prof.Dr.), Metin YURDAGÜR (Prof.Dr.), Ahmet YÜCEL (Prof.Dr.),

Yönetim Yeri / Administration Place

İskenderpaşa Mahallesi, Horhor Caddesi, Kavalalı Sokak, No:1 A-Blok 34080 Fatih / İstanbul.
Tel: (212) 532 60 20, Faks: (212) 532 62 07, e-posta: ilhergi@istanbul.edu.tr

İÜİFD yılda iki sayı olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

İÜİFD'de yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları İÜİFD'ye ait olup, izinsiz olarak kısmen veya tamamen basılamaz,
çoğaltılamaz veya elektronik ortama taşınmaz.

<http://dergipark.ulakbim.gov.tr/iuilal>

KUTBUDDİN EŞ-ŞİRÂZÎ (Ö. 710/1311)'NİN FETHU'L-MENNÂN TEFSİRİNİN ÖZGÜN YÖNLERİ*

Resul ERTUĞRUL**

Özellikle yazılış amacı bakımından tefsir geleneğinden farklı olarak halk için, öğüt verme ve zamanına yön verme maksadı ile yazılmıştır. Bunun yanında çeşitli görüşlere yer verme ve görüşler arasında tercihte bulunma dışında yazarın kendi tasarrufunun az bulunduğu derleme türü, tefsir dışı konuların genişçe yer aldığı ve yazarın önemseydiği bir kısım konuları birden fazla yerde tekrarladığı bir eserdir. Müfessirin, zamanındaki bilim dallarında uzman olmasına karşın bilimsel izahlara yeterince yer vermemesi, kısmen de olsa rivâyetleri bilimsel görüşlere tercih etmesi, temsilcilerinden sayıldığı İshrâkî felsefeye yok denecek kadar az yer vermesi yanında İshrâkî görüşleri eleştirel mahiyette ifadeler de yer vermesi ve döneminde yazılan tefsirlerde kaynak sıkıntısı çekilmesine karşın çok sayıda kaynaktan istifade ile tefsirini yazmış olması tefsiri kendine özgü kılan yönlerdendir.

Anahtar Kelimeler: Kutbuddin eş-Şirâzî, *Fethu'l-Mennân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, *Tefsîru'l-'Allâmî*, Kur'an, tefsir, rivâyet tefsiri, İshrâkî felsefe.

The Original Striking Aspects of Commentary of Qutb al-din al-Shirâzî (d. 710/1311) *Fath al-Mannân*

Abstract:

Even though it has the features of its contemporary commentaries and is a product of its age's requirements, Kutbuddin Al-Shirazi's commentary has some unique aspects that differ from others. Especially it differs from others in the purpose of written. It was written for the public, for counselling

* Bu makale doktora tezimizden istifade edilerek hazırlanmıştır. Bkz. Resul Ertuğrul, *Kutbuddin eş-Şirâzî ve Tefsiri*, Ankara Üniversitesi S. B. E., Ankara, 2011.

** Yrd. Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü.

them and giving direction to its era. In addition, it gives place to different opinions and makes choices between them. This commentary is a kind of compilation that has little of its author's authority. It includes some topics that are far from commentary broadly and repeats the topics that the author cares about more than once. The features that make this commentary original are that the commentator does not give place enough to the scientific explanation although he is an expert on sciences in his time, he prefers –although partially- narrations to scientific views, he gives place a little or no to the philosophy of Illumination even though he is counted as one of the representatives, he gives place to some critical statements on Illumination views and he wrote his book using much more resources than his contemporaries who suffered from the lack of resources.

Key Words: Qutb al-Din al-Shirazi, *Fath al-Mannân fi Tafsîr al-Qur'ân*, *al-Tafsîr al-'Allâmî*, Qur'ân, Commentary, Narrative commentary, the philosophy of Illumination

Giriş

Müellifimizin tam ismi “Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârisî Kutbuddin eş-Şîrâzî eş-Şâfiî” dir. “Kutbuddin Şîrâzî” diye meşhur olmuştur. “Allâme Şîrâzî” olarak da tanınır. Şîrâzî (634-710/1236-1311), çocukluk ve gençlik dönemini Şiraz'da geçirmiş, tabip ve göz doktoru olan babasının vefatından sonra on yıl bu görevi sürdürmüş, daha sonra gittiği Meraga Rasathanesi'nde 8 sene çalışmış, oradan Horasan, Cüveyn, Kazvin, Bağdat vb. yerlere yolculuk yaptıktan sonra Anadolu'ya göç etmiştir. Anadolu'da kaldığı süre zarfında (20 yıl kadar) bir takım medreselerde ders vermiş, Sivas ve Malatya'da kadılık yapmış, elçilik görevi ile Mısır'a gönderilmiş, oradan tekrar Anadolu'ya dönmüş ve ardından İlhanlıların başkenti Tebriz'e yerleşerek ömrünün son yıllarını orada geçirmiştir. Kutbuddin, son 14 yılında tamamen inziva'ya çekildi ve kendini, yazmaya adadı.¹ Hükümdarlarla ilişkilerini kesip bir mutasavvıf gibi yaşadı.² Felsefî ilimleri terk edip ibadete, Kur'an okumaya ve öğretmeye, hadis çalışmaya yöneldi ve tefsir alanında eserler yazdı.³ Zamanının az bir

-
- 1 Bakar, Osman, *Classification of Knowledge in Islam, A Study in Islamic Philosophies of Science*, Institute for Policy Research, Kuala Lumpur Malaysia 1992, s. 236.
 - 2 Subkî (727-771), *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, Thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv, Mahmud Muhammed et-Tenâhî, Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1383/1964, c. X, s. 386.
 - 3 Kays, Kays Ali, *el-Îrânîyyûn ve'l-Edebü'l-'Arabî Ricâlu 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-Buhûs ve't-Tahkikâtü's-Sekâfiyye, Tahran 1368, c. I, s. 415; Bakar, *Classification of Knowledge in Islam*, s. 236.

kısmını aklî ilimleri öğretmeye harcıyordu, onun çoğunlukla işi Kur'an eğitimi olmuştu. Ramazanda adet üzere hadis ezberi için camiye gidiyor,⁴ insanlara *Câmi'u'l-Ehl-i Sünnet*'ü okuyor ve Ebû Hâmid Gazzâlî'nin *İhyâ'sını* mütalaa ediyordu.⁵ İki ramazanda Ya'kûb el-Hizbânî'nin musannefinden Sadreddîn Konevî'nin kıraati ile *Câmi'u'l-Ehl-i Sünnet*'ü rivâyet etmiştir.⁶ Bu tür faaliyetlerini icra ettiği son zamanlarında tefsirini yazan Şîrâzî, mütalaa ettiği bu eserlerden tefsirinde genişçe istifade etmiştir. Şîrâzî, hadis alanındaki birikimine rağmen hadis sahasında müstakil bir eser yazmamış ancak tefsirini ağırlıklı olarak rivâyet tefsiri tarzında yazarak hadislere geniş yer vermiştir.

İslâm düşünce dünyasının en hareketli dönemlerinden birinde, tasavvufî düşüncenin zirvede olduğu bir dönemde yaşayarak zamanının fikrî, felsefî, bilimsel, tasavvufî ve fikhî ekollerinin düşünceleri ile yoğrulan Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân* tefsirini yazacak birikimini İbnü'l-Esîr el-Cezerî (ö. 606/1210)'nin *Câmiü'l-Ehl-i Sünnet*'ünü okuduğu Sadreddîn Konevî (ö. 673/1274)' den ve çeşitli hocalardan edinmiştir. Asrının fâkihi 'Alâüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Muhammed et-Tâvûsî el-Kazvîni eş-Şâfiî (ö.?)'den Kazvin'de Şâfiî fikhından Gazzâlî'nin *Kitâbü'l-Veciz*'i ile el-Ğaffârî (ö.?)'nin *el-Hâvî* adlı eserini okumuştur. el-'Allâme Zahirüddîn es-Sahhâf (ö.?)'tan Keşşâf tefsiri ile Arap dil ve edebiyatı üzerine eserler okumuştur.⁷ el-Kazvîni eş-Şâfiî diye bilinen Tebriz kadısı Kâdi'l-Kudât Muhyiddîn b. Kâdi'l-Kudât İzzüddîn el-Burhânî (ö.?)'den Begavî (ö. 516/1122)'nin *Şerhu's-Sünne* kitabını semaen okumuştur.⁸

4 Walbridge, John Tuthill, *The Philosophy of Qutb al-Din Shirazi A Study in the Integration of Islamic Philosophy*, doctorate thesis, A thesis to The Department of Near Eastern Languages and Civilisations, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, May 1983, s. 33; Walbridge, "Al-Shîrâzî," *Encyclopaedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures*, Editor: Helaine Selin, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, The Netherlands 1997, s. 897.

5 es-Selâmî, Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Râfi' (704-774), *Târîhu Ulemâi Bağdâd; Müntehabü'l-Muhtâr*, Tashih ve Ta'lîk: el-Mehâmî Abbâs el-'Azâvî, ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Mevsû'ât, Beyrut 1420/2000, s. 179; Walbridge, *The Philosophy of Qutb al-Din Shirazi*, s. 33; Walbridge, "Al-Shîrâzî," s. 897.

6 es-Safedî (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Beyrut 1420/1999, c. XXV, s. 364.

7 İbn Kesîr, el-Hâfiz İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Ömer (ö. 701-774/1373), *Zeylü Tabakâti'l-Fukahâi's-Şâfiyyîn li'l-'Abbâdi*, Tahkîk, Ta'lîk ve Takdîm: Ahmed Ömer Hâşim, Muhammed Zeynuhum Muhammed 'Azab, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1413/1993, c. III, s. 187.

8 İbn Kesîr, a.y.; İbn Tağrıberdî, Cemâlüddîn ebî'l-Mehâsin Yusuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî (813-874), *en-Nücümü'z-Zâhire fi Mulûki Mısır ve'l-Kâhire*, Dâru'l-Kütüb, Mısır ts, c. XI, s. 225.

Şîrâzî'nin önemli eserleri akli ilimler alanındadır. Bunlardan en tanınmış olanları: Felsefe alanında *Dürretü't-Tâc li Ğürreti'd-Dibâc* adlı eseri ile Sühreverdî el-Maktûl (587/1191)'ün *Hikmetü'l-İşrâk* adlı eserine yazdığı şerhtir. Tıp alanında İbn Sînâ (ö. 428/1037)'nin *Külliyâtu'l-Kânûn* kitabının şerhi ile *Risâle fi Beyâni'l-Hâce ile't-Tıbbi ve Âdâbi'l-Ettabbâ' ve Vesâyâhüm* adlı eseri, astronomi alanında da *Nihâyetü'l-İdrâk fi Dirâyeti'l-Eflâk ve Tuhfetü's-Şâhiyye fi'l-Hey'e* adlı eserleridir. Şîrâzî'nin tefsir alanında ise *Fethu'l-Mennân fi Tefsîri'l-Kur'ân* yanında diğer bir eseri *İntisâf 'ale'l-Keşşâf* adlı *Keşşâf* haşiyesidir.

İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-Tıbb* kitabını şerh etmeyi kendine gaye edinerek ilim yolculuğuna çıkan Şîrâzî, bu yolculuğu Kur'an'ı tefsir ederek tamamlamıştır. Böylece hayatını ilme adayan Kutbuddin, gittiği yerlerde yanında 40 kişilik öğrenci grubu bulundurarak onlara burs verirdi.⁹ Senede 30.000 dirhem geliri olurdu ancak bundan hiçbir şey biriktirmez, öğrencilerine dağıtırdı ve onlar için çalışırdı. Derslerinde öğrencilerine şaka yapar, öğrencileri de ona son derece saygı gösterirlerdi.¹⁰ İbn Kesîr, "Ben onun öğrencilerini gördüm. Onu son derece överler ve onunla övünürlerdi"¹¹ demektedir. Öğrencilerine sürekli Kur'an'ı ezberlemeyi tavsiye ederdi.¹²

Şîrâzî'nin, tefsir kitapları taksiminde mebsûta içinde yer alan tefsiri,¹³ 40 cilt gibi oldukça geniş hacmi ve Kur'an'ın başından sonuna kadar yapılan tam bir tefsiri olma özelliği ile bir kısım ciltleri eksik olsa da günümüze kadar gel-

⁹ Walbridge, *The Philosophy of Qutb al-Din Shirazi*, s. 36; Keleş, Mahmut Recep, *Kutbüddin Şîrâzî (1236-1311)'nin Hayatı, Eserleri ve Ortaçağ İslâm Kültüründeki Yeri* (Basılmamış Y. Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 54-55, 111.

¹⁰ es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. XXV, s. 364; İbn Hacer el-Askalânî, Şeyhü'l-İslâm Şehâbüddin Ahmed (ö. 852/1449), *ed-Dureru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, Dâru'l-Cil, Beyrut ts, c. IV, s. 340; İbn Kesîr, *Zeylü Tabakâti'l-Fukahâi's-Şâfiyyîn li'l-'Abbâdi*, c. III, s. 188-189; Şevkânî, Kadı Allame Şeyhülislâm Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834), *el-Bedriü't-Tâli' bi Mehâsine men Be'ude li Karni's-Sâbi'*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts, c. II, s. 299-300.

¹¹ İbn Kesîr, *Zeylü Tabakâti'l-Fukahâi's-Şâfiyyîn li'l-'Abbâdi*, c. III, s. 189; Şevkânî, *el-Bedriü't-Tâli'*, c. II, s. 300.

¹² es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, c. XXV, s. 364; el-Askalânî, *ed-Dureru'l-Kâmine*, c. IV, s. 340; Şevkânî, *el-Bedriü't-Tâli'*, c. II, s. 299; Yalçkaya, M. Şerafeddin (1367/1947), *İbn Esirler Meşâhuru Ullemâ'*, Dersaadet, Zafer Ktp., İstanbul 1322, s. 89. Şîrâzî, tefsirinde de Kur'an'ı ezberlemenin önemini vurgular.

¹³ Bursalı Mehmet Tâhir b. Rifat Bey, *Delîlü't-Tefâsir*, Hilal Matbaası, İstanbul 1324 h. (Sül. Ktp, H. Hayri-Abdullah Ef., nr. 0000267), s. 8.

meyi başarabilmiş olması bu hacmi ile kendi alanında bir ilktir. "el-'Allâmî" lakabı ile de tanınan Kutbuddin Şîrâzî'nin tefsirinin diğer adı *Tefsîru'l-'Allâmî*'dir. Tefsirin ciltlerinin tamamına yakınının sonunda "el-'Allâmî'nin Fethu'l-Mennân fî Tefsîri'l-Kur'ân adlı eserinin sonu" ibareleri yer almaktadır. Birçok alanda şerhler yazmış olan Şîrâzî'nin bu özelliği tefsirine de yansımıştır. Tefsirinde özgün olmaktan ziyade rivâyete önem veren, önceki tefsirlerden alıntılar yapan ve tefsirle ilgisi olmayan alanlara genişçe yer veren Şîrâzî'nin bu tefsiri, tefsir tarihi içinde güçlü bir yer edinmemiştir. Daha ziyade kendinden önceki ve sonraki bir takım meşhur tefsirlerin gölgesinde kalmıştır.

Bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Esad Efendi, nr. 111-140) otuz cildi (iki cildi mükerrer), aynı kütüphanenin Hekimoğlu bölümünde (nr. 109-126) yirmi iki cildi bulunmaktadır. Ancak Hekimoğlu'ndaki nüshalar Esad Efendi'dekilerle ortaktır. Dolayısı ile Süleymaniye Kütüphanesinde eserin 28 cildi mevcut olup, 12 cildi eksiktir. İstanbul Ü. Nadir Eserler Kütüphanesi'nde ise iki cildi mükerrer üç cildi (ilave bir cildi, nr. A1830) bulunmaktadır. Neticede eserin elimizde 29 cildi mevcuttur.

Şîrâzî, tefsirinde genel olarak şöyle bir yöntem takip etmiştir: Âyetleri çoğunlukla bölümler halinde parça parça, kısmen de bütün olarak açıklamıştır. Genellikle "أَيُّ، أَيُّ" edatlarını kullanıp, ilk önce anlamlı bütün halinde âyette açıkladığı kısmın ne anlama geldiğini ifade eder ve akabinde çoğunlukla filolojik izahlar üzerinde durur. Sonra âyetin sebab-i nüzulüne, âyetle ilgili çeşitli müfessirlerin görüşlerine, rivâyetlere, âyeti açıklar mahiyette âyet ve hadislerle yer vererek âyetin tamamının veya ilgili bölümünün anlamını ortaya koymaya çalışır. Şîrâzî'nin burada dikkat çeken yöntemi birçok müfessirin içinde boğulduğu 'rab, belagat, cümle tahlili vb. dilsel alanlara fazlaca eğilmeyip, muhatap tarafından Kur'an'ın anlaşılmasını amaçlayarak âyetin anlamını ortaya koymaya çalışması ve güzel amele sevk etmesidir.

Şîrâzî'nin bu tefsiri peygamber ve sahabeden gelen malumata ağırlık vermesi ile öncelikle rivâyet, kendinden önceki dirâyet tefsirlerinden önemli ölçüde istifade etmesi ve görüşler arasında tercihte bulunmasından dolayı ikinci

olarak dirâyet, tasavvufî yorumlara yer vermesi ile de iş'ârî yönü olan bir tefsirdir. Rivâyet, dirâyet ve tasavvufî tefsir kapsamındaki bilgileri, ilgili kaynaklardan genellikle isim vererek toplayan, kendine özgü derleme türü bir eserdir. Temelde rivâyet tefsiri kategorisine yerleştirebileceğimiz bu eser, dönemindeki toplumsal yapıyı dikkate alan ve toplumun ihtiyaçlarına cevap sunmaya çalışan bir özelliğe sahiptir.

Şîrâzî, Kur'an'a içindekilerin kavranıp yaşanması gereken doğru yol rehberi olarak, tefsire de Kur'an'ın daha iyi anlaşılıp yaşanması için özelliklerle Hz. Peygamber'den ve sahabeden tefsirle ilgili olarak aktarılagelen rivâyet geleneği ve bu konunun otoritelerinin söz söyleyebileceği bir alan olarak bakmaktadır.

Şîrâzî'nin dikkat çeken bir yönü Kur'an'ın anlam bütünlüğüne verdiği önemdir. Müfessir, Kur'an'ın tamamının mana bütünlüğü, dosdoğru bir kitap olması ve i'câz yönü ile tek kelime gibi olduğunu belirtmiştir: "Yüce Kur'an, nazmının icazı, hak, doğru ve mucize oluşu bakımından tek bir şey olduğu için tek bir kelimedir (etkili ve anlamlı tek bir söz durumundadır)"¹⁴ demektedir. Bir başka yerde "Kur'an'ın tamamı tek bir sûre gibidir"¹⁵ diyen müfessir Kur'an'ın bütünlüğüne, âyetler ve sûreler arasındaki irtibata önem vermiştir. Şîrâzî'nin en önemli kaynaklarından Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) de, "Kur'an'ın tamamı tek bir sûre, hatta tek bir âyettir"¹⁶ tezinden hareket ederek¹⁷ tefsirinde "Kur'an'ın inceliklerinin çoğunluğu âyetlerdeki tertiplere ve bağlara tevdi

¹⁴ En'âm 6/115. âyetinin tefsiri. Şîrâzî, Kutbuddin Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârîsî, *Fethu'l-Mennân fi Tefsîri'l-Kur'an*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 112, vr. 103a. Krş. er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed (544-604), *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401/1981, c. XIII, s. 168.

¹⁵ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Esad Ef., nr. 140, vr. 69a.

¹⁶ Râzî, tenakuz olmaması yönü ile Kur'an tek bir sûre (Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, c. XXX, s. 214), âyetlerinin birbirini doğrulaması ve açıklaması yönü ile Kur'an'ın tamamı tek bir sûre hatta tek bir âyet gibidir, demektedir (Râzî, c. XXXII, s. 104). Râzî, Kur'an'ın bütününe manevî hastahkların ilacına benzetmiş, Şîrâzî de ondan alıntı yaparak aynı görüşleri paylaşmıştır: "Şüphesiz Kur'an'ın tamamı bütün kötü huyların ilacı gibidir" (Râzî, c. I, s. 270), "Hz. Muhammed, maharetli bir doktor gibi, Kur'an da terkibi ile hasta kalpleri tedavi eden ilaçların toplamından ibarettir." Râzî, c. XVII, s. 121; Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 116, vr. 75b.

¹⁷ Demirci, Muhsin, *Tefsir Ehl-i Sünnetü*, MÜİFAV Yay., 3. bs., İstanbul 2003, s. 262.

edilmiştir"¹⁸ demek sûreti ile bu işin önemine dikkat çekmiştir. Şîrâzî de bu konuda Râzî'den önemli derecede istifade etmiştir.¹⁹ Döneminde yazılan tefsirlerin özelliğini taşıyan ve yaşadığı çağın şartlarının bir ürünü olan *Fethu'l-Mennân* tefsiri, diğer tefsirlerden farklılık arz eden kendine has bir takım yönlerle sahiptir. Biz de bu meyanda makalemizde bu tefsirin öne çıkan ve kendine özgü yönlerini ortaya koymaya çalıştık. Bu eserin henüz basılmamış hacimli bir eser olması ve yeterince tanınmaması bizi bu eserin özgün yönlerini ortaya koyarak tanıtmaya sevk etmiştir.

1. Halk İçin, Öğüt Verme ve Zamanına Yön Verme Maksadı ile Yazılmış Olması

Kutbuddin, tefsirinin önsözünde bu eserini yazış maksadını şöyle açıklamaktadır: "Bu tefsiri yazış gayem, avamdan bunu dinleyenlere faydalı olsun, kendim için öğüt alıp bununla amel edeyim, kabir hayatım için azık olsun, ölümünden sonrası için salih amel olarak kalsın." Daha sonra Şîrâzî, bu meyandaki âyet ve hadisleri zikrettikten sonra tefsiri yazmadaki bu amaçlarının gerçekleşmesi, başarıya ulaşması, Allah'ın rızasına uygun olması, Allah'ın kendisinden kabul etmesi ve bu eseri okuyana, yazana, dinleyene ve bütün Müslümanlara faydalı olması için Allah'a dua etmektedir.²⁰ Şîrâzî, eserini yazış gayesini belirtirken "avamdan bunu dinleyenlere faydalı olsun" ifadesi ve "dinleyenlere faydalı olsun" duası ile ömrünün sonlarında başlatmış olduğu irşat geleneğinin devam ettirilmesini istemekte, halka yön vermek, yol göstermek

¹⁸ Râzî, *Tefsîru'l-Fahrî'r-Râzî*, c. X, s. 145; ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. 'Abdillâh (ö. 794/1392), *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 3. bs., Dâru't-Turâs, Kahire, 1404/1984, c. I, s. 36; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Ehl-i Sünnetü*, TDV Yay., 9. bs., Ankara 1993, s. 204.

¹⁹ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Hekimoğlu, nr. 119, vr. 166a; Hekimoğlu, nr. 123, vr. 175b; Şîrâzî, bu alanda farklı müfessirlerden de alıntı yapmıştır. Örneğin Muhammed b. Süleymân el-Makdisî (ö. 698/1298)'nin "et-Tahrîr ve't-Tahbîr li Akvâli Eimmeti't-Tefsîr fî Ma'ânî Kelâmi's-Semî'i'l-Basîr"inden yararlanmıştır. Hekimoğlu, nr. 119, vr. 123a, 133a.

²⁰ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 2a-b. *Fethu'l-Mennân* tefsirinin İstanbul Üniv. Nadir Eserler Ktp. nr. A. 1766'da bulunan XXXIV. cildinin ilk sayfası (2a)'nın sağ üst köşesine düşülen nottan 1904 tarihinde tefsirin, yazılış amacına uygun olarak mütalaa edildiği anlaşılıyor.

gayesi ile tefsirine derlediği bu malumatı kendinden sonra halka okunup anlatılmasını talep etmektedir.

Şîrâzî, tefsirinin 37. cildinde de bir vesile ile tefsiri yazış gayesine değine- rek “Tefsirlerden avamın anlayacağı şeyler az olsa da biz bu tefsiri insanlara öğüt verenlere faydalı olsun diye derledik. Bu tefsir Allah’ın izni ile havas ve avam için uygundur”²¹ demektedir. Tefsirinin başında belirttiği “avamdan bunu dinleyenlere faydalı olsun” ifadesi ile buradaki ifadelerini birleştirdiğimizde Kutbuddin’in, tefsirini daha ziyade halka öğüt verme konumunda olanların okuyup halka anlatması için yazdığı anlaşılmaktadır. Tefsirinin başında avam için yazdığını ifade etmesi, sonlarına doğru avamın anlayacağı şeylerin az olduğunu belirterek tefsirin havas ve avam için uygun olduğunu söylemesi ise bizi, tefsirini başlangıçta öncelikli olarak avam için yazmaya niyetlendiği, daha sonra avam ile birlikte havassa ve özellikle öğüt verenlere yönelik olarak amacını değiştirmiş olduğu kanaatine sevk etmektedir. Tefsirinin ilerleyen ciltlerinde de bu meyanda bir takım yöntem değişikliklerine gitmektedir. Burada hedefini avamdan havassa doğru yükseltmesinde halkın bu alandaki yetersizliğini tecrübe etmiş olması ve tefsir alanında kendi birikim ve kabiliyetinin artmış olması etkili olmuştur diyebiliriz.

Kutbuddin Şîrâzî’nin tefsirini yazdığı dönemde İslâm âleminin İlhanlı saldırıları karşısında parçalanması, sarsılması, İslâm toplumunun en küçük birimlerine kadar ayrılmış olması, çeşitli mezhep ve meşreplerin, Ehl-i Sünnet dışı birçok akımın ortaya çıkmış olması, itikadi, ahlâkî ve ameli noktadaki sapmalar Şîrâzî’yi Kur’an’ı hayata müdahil kılma çabasına itmiş ve yaşadığı çağın sorunları çerçevesinde bir tefsir yazmaya yöneltmiş olmalıdır.

Şîrâzî’nin tefsirinde de eleştirdiği gibi²² yaşadığı dönemde dini düşünce-deki yozlaşma ve sapmalara, ahlâkî alandaki bozulmalara, ümmetin bölünmüş,

²¹ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Esad Ef., nr. 137, vr. 85b.

²² Bk. Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, İÜK (İstanbul Üniv. Nadir Eserler Ktp.), nr. A1830, vr. 145a-b.

parçalanmış olmasına şahit olması, onu tefsirinde öğüt verme ve halka Ehl-i Sünnet çizgisinde doğru bir düşünce yapısı geliştirme hedefine sevk etmiştir.

Kutbuddin Şîrâzî'nin, dönemindeki gerek dâhilî sapmalara gerekse haricî saldırılara karşı sergilediği reaksiyonun bir sonucu olarak tefsirinde Ehl-i Sünneti savunduğu görülmekte, bu durum da tefsirini yazmadaki gayelerinden birinin de halkı Ehl-i Sünnet çizgisinde birleştirmek olduğu kanaatine sevk etmektedir. Zira bugün varlığını sürdüren birçok düşünce akımı o dönemde filizlenmişti ve yoğun bir Şiilik propagandası mevcuttu.

Nasr Hamid Ebû Zeyd, Haçlı saldırıları ve sonrasındaki buhranlı dönemlerde İslâm ulemasının Kur'an ve hadis ilimleri sahasında eser telif etmesini, ilimleri belli bir temele oturtma çabası yanında, ümmetin karşı karşıya kaldığı tehdiye yönelik direnç gösterip, medeni birikimi, düşünce ve kültürü muhafaza ederek, bir bakıma dînî metinle ilgili çeşitli kültürel malzemeleri derleme, bu malzemeyi okuyucu ve talebenin kolayca elde etmesini sağlamaya yönelik uğraşlar olarak değerlendirir.²³

Nasr Hamid Ebû Zeyd'in bu tespiti Şîrâzî'nin, tefsirini yazış gayesi ile de örtüşmektedir. Şöyle ki, İslâm kültür mirasını yakıp yıkan İlhanlılarla aynı asırda yaşayarak kütüphanelerin yakılmasına şahid olan Şîrâzî'nin, tefsirini yazma gayelerinden birinin de elde bulunan tefsir ve diğer alanlardaki malzemeyi bir araya derleyip toplama, bu şekilde İslâm kültür mirasını benzer tehditler karşısında korumak olduğu anlaşılmaktadır. İstifade ettiği kaynakların alanlarının temel eserleri olması, kendisinin de ifade ettiği gibi fazlaca katkıda bulunmaksızın derleme usûlü ile tefsirini yazmış olması ve o dönemde yazılan tefsirlerin kaynak sıkıntısı çekmelerine rağmen kendisinin çok sayıda kaynaktan istifade etmiş olması da bu kanıyı güçlendirmektedir. Bunun yanında Şîrâzî'nin derlediği malzemeyi derli toplu halde muhataplara ulaştırma gayesi-

²³ Ebû Zeyd, Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı -Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine-*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitâbiyât Yay., 2. bs., Ankara 2006, s. 32.

ni güttüğü de kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Böylece okuyucuya, öğüt vericiye ve dinleyiciye bu malzemeyi kolayca elde etme imkânı sağlamıştır.

Bunlara ilaveten o dönemde ulema arasında tefsir yazma geleneği oluşmuştu. Râzî (ö. 606/1209)'nin açtığı bu çığır, kendinden sonraki tefsircilere tesir etmiş, artık İslâmî ilimlerin birçoğunda eserler yazanların tefsir alanında da çalışmaları görülmeğe başlamıştır.²⁴ Şîrâzî'nin tefsirini yazmasında dönemindeki bu geleneğin rolünün olduğu da söylenebilir.

Netice itibari ile Şîrâzî'nin tefsirini yazmasında birçok etkenin rol oynamış olması mümkün olmakla beraber asıl amaç son zamanlarında başlatmış olduğu irşad geleneğinin devam ettirilmesini sağlamak ve bu meyanda öğüt verme konumunda olanlara hazır malzeme sunmaktır diyebiliriz.

2. Derleme Bir Tefsir Olması

Önsözünde müellif, tefsir yazarken izlediği yöntemini şu şekilde açıklamaktadır: “Bu kitabı kendim ve Allah’ın dilediği kulları için tefsir kitaplarından ve telif edilmiş ilgili eserlerden seçerek yazdım. Sözü uzatmaktan kaçınmak için görüşleri nakletmenin ve görüşler arasında tercihte bulunmanın dışında herhangi bir tasarrufta bulunmadım. Rivâyetlerde isnad zincirini terk ettim, kıraat vecihleri ve illetleri, kelimenin etimolojisi ve sarf bilgisiyle i’râb yönleri konusunda ancak ihtiyaç duyduğum noktalarda biraz bilgi verdim. Kelimenin manasına, âyetin tefsiri yanında sebep-i nüzulüne ve âlimlerin âyetin te’viline yönelik ihtilaflarına, âyetle ilgili fikhî hükümlerle hadis-i şeriflere ve selefte ait uygun düşen hikâyelere yer vermekle yetindim.”²⁵ Müfessir, tefsirinin yöntemi ile ilgili olarak belirttiği bu kurallara uygun olarak tefsirini çok sayıda kaynaktan derleyerek yazmıştır.

²⁴ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara 1996, c. II, s. 183.

²⁵ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 2a. Daha önce de zikrettiğimiz gibi Şîrâzî, aynı meyanda, “Tefsirlerden avamın anlayacağı şeyler az olsa da biz bu tefsiri insanlara öğüt ve renlere faydalı olsun diye derledik” demekte idi. Şîrâzî'nin tefsirini derleme usûlü ile yazması daha ziyade onun tefsir anlayışı ve metodu ile ilgili olup, tefsirde yetersizliğini göstermez. Zira Şîrâzî, Keşşâf'ı Dimeşk'te bir medresede okutmuş ve ona haşiye yazmıştır.

Önsözünde belirtmese de Şîrâzî, tefsirinin ilerleyen ciltlerinde tasarrufunu biraz daha artırmıştır. Zaman zaman serd edilen görüşler arasında tercihte bulunması yanında, alıntılarında anlaşılmayı kolaylaştıracak ifade değişikliklerine gitmesi, benimsemediği ifadeleri almaması veya değiştirmesi, âyetlerle ilgili birçok meseleyi soru-cevap yöntemi ile açıklığa kavuşturmaya çalışması, âyetleri tefsir ederken ilk önce “yani” diyerek âyetin tamamının veya bir bölümünün ifade ettiği manayı dile getirmesi gibi noktalarda az da olsa kendi ifadelerini ve görüşlerini tefsirine katmıştır. Müfessir, genel olarak başka tefsirlere ve eserlere dayansa da onlardan aldığı malzeme kendi seçimidir ve onun düşünce yapısını yansıtmaktadır.

Şîrâzî, eserini birçok tefsirden yararlanarak yazmış olması ile âyetlerin anlaşılması ve verdiği mesajlar konusunda müfessirlerden birinin eksik bırakıp diğerinin tamamladığı veya daha etkili ve tutarlı yapmış olduğu yorumları derleyerek eserine almıştır. Onun tefsiri bu yönü ile Kur'an'ı anlama konusunda doyurucu bilgileri bir arada bulmayı kolaylaştırmıştır.

Böylece tefsirini derleme usûlü ile yazan müfessir kelâmî meselelerde daha ziyade kendisi gibi Eş'ârî mezhebinden olan Fahreddîn Râzî'nin tefsirinden yararlanmışır.²⁶ Ahkâm âyetlerinin tefsirinde ise Kurtubî (ö. 671/1273)'ye dayanan Şîrâzî, bazı konu başlıkları²⁷ ve ilave bilgiler hariç tefsirinin mukaddimesini isim vermeden genel olarak Kurtubî'nin tefsirinden almıştır. O kadar ki tefsirini yazış gayesini belirttiği cümlelerden bir kısmı da Kurtubî'ye aittir.²⁸ Tefsirin çeşitli yerlerindeki alıntılarında “bunun açıklaması ilerde gelecek,”²⁹

²⁶ Örneğin bk. Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Esad Ef., nr. 114, vr. 103a; Hekimoğlu, nr. 112, vr. 94b.

²⁷ Örneğin ilave olarak Mekki ve Medeni sûreleri belirtmiş (Hekimoğlu, nr. 109, vr. 20a-b), tefsir ve te'vilin manasını açıklamıştır (Hekimoğlu, nr. 109, vr. 25a).

²⁸ Krş. *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 2a; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (ö. 671), *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'ân ve'l-Mubeyyin lemâ Tedammenehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, Thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1427/2006, c.I, s.8.

²⁹ Krş. Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 7b, 13a; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmî'l-Kur'ân*, c. I, s. 37, 68.

“bunun açıklaması falanca sûrede geçti”³⁰ şeklindeki ifadeleri dahi ondan aldığı görülmektedir. Bu da fikhî konuları ondan almada ne kadar ısrarlı ve ona ne kadar bağımlı olduğunu göstermektedir. Ancak alıntılarında zaman zaman anlamayı kolaylaştıracak ifade değişikliklerine gitmiş ve Mâlikî mezhebinden olan Kurtubî'nin “kâle ‘ulemâunâ” vs. ifadelerini çıkarmıştır.³¹

Şîrâzî, tefsirinin birçok yerinde Kurtubî'nin ve bir takım müfessirlerin istifade ettiği kaynakları ve görüş aktardığı ulemayı aynen onlardan aldığı için kendisi o kaynaklardan veya ulemadan yararlanıyormuş gibi sanılmaktadır.³²

Kurtubî, tefsirinin mukaddimesinde “Kur'an sûrelerinin fazileti hakkında uydurulan hadisler konusunda uyarı babı” şeklinde başlık atıp birçok kimsenin çeşitli maksatlarla Kur'an sûrelerinin faziletine dair hadis uydurma günahı işlediğini belirterek bunlardan örnekler vermektedir.³³ Tefsirinin mukaddimesini genel itibari ile Kurtubî'den almasına karşın Şîrâzî, bu başlığın da yer aldığı son iki konu başlığını almamış ve tefsirinde sûrelerin fazileti ile ilgili rivâyetlere yer vermiştir.³⁴ Şîrâzî, bu tavrı ile Kurtubî'den bu noktada farklı düşündüğünü ve Kur'an ve Hadis anlayışında da farklılıklar olduğunu sergilemiştir. Bunun yanında bu hadisleri uyduruluş maksadına uygun olarak kul-

³⁰ Krş. Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 110, vr. 141b; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. VI, s. 133 (Nisâ 4/12). Şîrâzî, Hekimoğlu, nr. 109, vr. 138b; Kurtubî, c. I, s. 190 (Bakara 2/71).

³¹ Örneğin krş. Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 9b; Kurtubî, c. I, s. 46. Şîrâzî, bazen de Kurtubî'den yaptığı alıntılarının arasına hadisler ilave etmiştir. Krş. Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 115, vr. 30a-31a; Kurtubî, c. X, s. 217-218.

³² Krş. Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 150a-151b; Kurtubî, c. IV, s. 253-257. Hekimoğlu, nr. 111, vr. 206b; Kurtubî, c. VI, s. 359. Kurtubî'nin kendisi gibi Mâlikî mezhebinden olan İbnü'l-'Arabî (ö. 543/1148)'den aktardığı görüşleri Şîrâzî de Kurtubî'nin ismini belirtmeden İbnü'l-'Arabî'nin ismini zikrederek aynen aktarmıştır. Örneğin bk. Hekimoğlu, nr. 110, vr. 164b; Kurtubî, c. VI, s. 220; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 64b; Kurtubî, c. X, s. 494.

³³ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. I, s. 122-125; Ebû 'İsme Nuh b. Ebî Meryem'e Kur'an sûrelerinin fazileti konusunda sûre sûre İkrime yolu ile İbn Abbas'tan nasıl rivâyet ettiği sorulduğunda o, insanların Kur'an'dan yüz çevirip, Ebû Hanîfe'nin fıkı ve Muhammed b. İshâk'ın meğzisi ile meşgul olduklarını gördüm ve iyi niyetle bu hadisleri uydurdum, demiştir. Kurtubî, c. I, s. 124; Zerkeşi, *el-Burhân*, c. I, s. 432; es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân ibn Ebî Bekr (911/1505), *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1416/1996, c. II, s. 415.

³⁴ Şîrâzî, bu meyanda özellikle Sa'lebî'nin Übey b. Ka'b'dan naklettiği çok sayıda rivâyetleri aktarmıştır. Örneğin bk. Hekimoğlu, nr. 110, vr. 111a; Hekimoğlu, nr. 126, vr. 163b; Esad Ef., nr. 138, vr. 122a, 133a, 147a; Esad Ef., nr. 140, vr. 17b, 31b, 50b, 104a, 111b, 120b, 125a, 128a, 137b, 144a.

lanarak bunlar vesilesi ile Kur'an'dan uzaklaşıp çeşitli fırkalara bölünmüş olan halkı yeniden Kur'an'a döndürmeyi arzuladığı anlaşılmaktadır.

Kutbuddin Şîrâzî, genellikle görüşleri sahiplerine irca etmekle beraber zaman zaman, özellikle tefsirinin ilk ciltlerinde kaynakları zikretmediği görülmektedir. İlerleyen ciltlerde ve eserinin sonlarına doğru ise bu konuda daha titiz davranmaktadır. Bunun nedeni tefsirini yazmaya başlarken halk için yazma niyetinde olması ve sonra ise hem havassı hem de avamı dikkate almasıdır, diyebiliriz.

Âyetlerin tefsiri hakkında çok sayıda görüş aktaran Şîrâzî, tefsirinin ortalarından itibaren görüşü aktardıktan sonra "intehâ"³⁵ ifadesini kullanarak görüşü veya alıntının orada bittiğini dile getirmektedir. Yine tefsirinin ortalarından itibaren bir âyet hakkında daha fazla sayıda müfessirin görüşlerini peş peşe sıralamakta³⁶ ve görüşü bittiği noktada müfessirin adına izafeten "intehâ kelâmu...",³⁷ "intehâ lafzu...",³⁸ vb. ifadeleri kullanmaktadır.

Şîrâzî'nin tefsirinin derleme olma özelliğini âyetleri parça parça açıklarken âyetin ilgili ifadesine "yani" diyerek getirdiği açıklamalarında da görmekteyiz. Müfessirin, bu durumda kısmen kendi katkıları olmakla beraber

³⁵ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 112, vr. 190b; Hekimoğlu, nr. 119, vr. 56a, b, 57a, 58a, b, 69a, 70a, b, 77a, 78a, 115a, b, 128a, b, 129b, 131b, 132b, 154a, 162b, 169a; Hekimoğlu, nr. 120, vr. 44b, 45a, b; Hekimoğlu, nr. 123, vr. 157b, 158a; Özellikle 20. ciltten itibaren bu ifadeyi sıkça kullanır.

³⁶ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Esad Ef., nr. 132, vr. 17b, 18a, 24a, 27a, 32a, 33b, 35b, 68b; Hekimoğlu, nr. 125, vr. 168b; Esad Ef., nr. 138, vr. 144a-b; Esad Ef., nr. 140, vr. 4a, 131a.

³⁷ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 119, vr. 55b (intehâ kelâmu't-Tahrîr), 62a, 65b (intehâ kelâmu'l-Kurtubî), 130b (Kurtubî), 165b (intehâ kelâmu'l-İmam Fahreddîn er-Râzî) 166b (Râzî); Hekimoğlu, nr. 120, vr. 5b (Kevâşî), 24b (Sülemî), 49b (Râzî), 149a (Nesefî), 158a (Kurtubî); Esad Ef., nr. 132, vr. 32a (Râzî), 33a (Râzî), 34a (Zamahşerî), 35b (Râzî), 66b (Sülemî); Hekimoğlu, nr. 125, vr. 22a (Mezâhibî); Hekimoğlu, nr. 126, vr. 260b (Zâhidî).

³⁸ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 123, vr. 113b (Kurtubî), 130b-131a (Râzî), 133b (Kurtubî), 137a (Kurtubî), 148a (Nesefî), 154b (kurtubî), 156a (Râzî); Esad Ef., nr. 132, vr. 32a (Râzî), 35b (Kurtubî), 36a (Bagavî); Hekimoğlu, nr. 126, vr. 162b (Kurtubi), 261a (Kurtubi), 269b (Kurtubi).

genellikle isim vermeden belli başlı tefsirlerden istifade etmiştir.³⁹ Bazen de çeşitli müfessirlerin ifadelerini birleştirerek açıklama getirmiştir.⁴⁰

Neticede Şîrâzî'nin, gerek âyetlerin tefsirinde gerekse tefsir dışı konular da eserini derleyerek yazdığı görülmektedir. Şîrâzî, tefsirinde genellikle hangi müfessir hangi yönde daha iyi ise o alanın bilgisini ondan almıştır. Bu yöntemi ni fasl başlıkları ile yer verdiği tefsir dışı konularda da uygulamış, ilgili konunun uzmanlarından alıntılar yapmıştır. Bu durum da tefsirinde âyetin anlaşılmasını sağlayacak önemli bilgileri veya bir şekilde tefsirle irtibatını kurduğu ilave bilgileri bir arada bulma imkânı sağlayarak tefsirine önem kazandırmıştır.

Eserlerinin önemli bir kısmı şerh olan ve derlemeci bir bakış açısına sahip olan Şîrâzî, astronomi alanında yazdığı *Nihâyetü'l-İdrâk fî Dirâyeti'l-Eflâk*'i tam manasıyla astronomi eseri olmayıp bilakis bu çalışmasında kozmoloji, coğrafya, jeodezi, meteoroloji, mekanik bilimi ve optik meseleleri düzenli bir şekilde ele almaktadır.⁴¹ *Dürretü't-Tâc li Ğürreti'd-Dibâc* adlı "enmûzecu'l-ulûm" (ilimler ansiklopedisi) olarak meşhur olan,⁴² çok geniş bir felsefi ansiklopedi niteliğinde beş bölümden (cümle) oluşan Farsça eserinin büyük bir kısmını da kendi alanlarındaki klasik eserleri tercüme ederek telif etmiştir.⁴³ Şîrâzî, bu

³⁹ Örneğin krş. (Tevbe 9/13) Esad Ef., nr. 118, vr. 148b; el-Bagavî, Ebû Muhammed el-Huseyn Mes'ûd (ö. 516), *Me'âlimu't-Tenzil*, Thk. ve Tahrir: Muhammed 'Abdullâh en-Nemr vd., Dâru Tayyibe, Riyâd 1409, c. IV, s. 18. Neseî' den yararlandığı 37. ciltte bu tür ifadeleri de isim vermeden ondan almıştır (örneğin bk. Esad Ef., nr. 137, vr. 103a, 123b). Ancak 13. ciltte çoğunlukla Râzî'den istifade etmiş olmasına karşın bu tür ifadeleri ondan almaz (örneğin krş. Şîrâzî, Fethu'l-Mennân, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 116, vr. 175a-b; Râzî, *Tefsîru'l-Fahrî'r-Râzî*, c. XVIII, s. 19-20).

⁴⁰ Örneğin Kamer Süresinin 5. âyetini isim vermeden iki müfessirin ifadesini birleştirerek, kendi ifadesini de ilave ederek açıklamıştır. Krş. Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 126, vr. 239a; el-Bagavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, c. VII, s. 427; İbn 'Atıyye el-Endelûsî, el-Kâdî Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib (ö. 536), *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfî Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001, c. V, s. 212.

⁴¹ Krackovskij, Ignatij Julianovic (1370/1951), *Istoria Arabskoj Geograpicheskoi Literatury, Târîhiü'l-Edebi'l-Cuğrâfiyyi'l-'Arabî*, Arapçaya çev. Selahaddin Osman Haşim, Câmî'atü'd-Düvelî'l-'Arabî, Moskova 1957, c. I, s. 116.

⁴² Kâtib Çelebî, Hâcî Halife Mustafâ b. 'Abdullâh, (ö. 1067/1657), *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, ts, c. I, s. 738; Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1338/1920), *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, İstanbul 1955, c. II, s. 407.

⁴³ *Dürretü't-Tâc* Kitabının 1. cildini neşreden Seyyid Muhammed Mişkât, Şîrâzî'nin büyük ölçüde erken dönem eserlerinin başlıca bölümlerini aynen Farsçaya çevirdiğini belirtmiştir. Mişkât, Kut-

eserlerinde uyguladığı benzer bir yöntemi tefsirinde de takip ederek kendi alanlarında önemli birçok eserden derleyerek tefsirini yazmıştır. Tefsir dışı dinî alanlara geniş yer ayırması ile tefsiri, bir yönü ile dinî ilimler ansiklopedisini andırmıştır.

3. Tefsir Dışı Konulara Geniş Yer Ayırması

Şîrâzî, tefsirinde “fasl” başlığı altında bilhassa itikadî, amelî, ahlâkî, tasavvufî ve tarihî konular üzerinde durarak yer yer geniş izahlar yapmış, ilgili âyet, hadis ve haberleri nakletmiştir. Müfessirin ele aldığı tefsir dışı konular genellikle öğüt verici mahiyettedir ve zamanının ihtiyaçları ile ilgilidir. Bir örnek verecek olursak Gazzâlî'nin *İhyâ*'sından “Kitâbu âdâbi'l-kesb ve'l-me'âş” (Kazanç ve geçim adabı kitabı)nın⁴⁴ tamamını beş fasl başlığında alan Şîrâzî, başka bir ciltte de “faslun fi ehâdisin veradet fi't-terğîbi fi'l-'adl ve'n-nehyi 'ani'z-zulmi ve'l-cevri vemâ yecibu 'ale'l-hükkâm”⁴⁵ başlığı altında yönetim ve yargıdaki zulümden kaçınmanın gerekliliği ile ilgili hadislere yer vermiştir. Konuların içeriği ve anlatılanlar dikkate alındığında Şîrâzî'nin, bir müddet kadılık yapmış olması ve halkın sorunları ile birebir ilgilenmiş olmasının tecrübesi ve sorumluluğu ile yaşadığı dönemin problemlerini çözmek; tüccarın muamelelerindeki aksaklıklarını gidermek, yönetimdeki zulmü önlemek için bu konuları genişçe ele almış olduğu anlaşılıyor. Şîrâzî, genişçe ele aldığı konuları genellikle “fehâzâ mâ teyessera lenâ mine'l-keîmî 'alâ kavlihi teâlâ...” (...âyeti hakkında kolayımıza gelen sözler bunlardır)⁴⁶ vb. ifadelerle bitirmiştir.

buddin'in eğitiminin yararlandığı bu kitapların kaynaklarını kapsamadığını da tartışmaktadır. Bk. Pourjavady, Reza-Schmidtke, Sabine, “Qutb al-Din al-Shirazi's (634/1236-710/1311) Durat al-Taj and its Sources (Studies on Qutb al-Din al-Shirazi I)”, *Journal Asiatique* 292.1-2 (2004), Paris, s. 313 vd.

⁴⁴ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 112, vr. 160a-179a; Gazzâlî, *İhyâ*, c. I, s. 754-786, c. II, s. 787-801.

⁴⁵ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Hekimoğlu, nr. 111, vr. 227a-229a; Şîrâzî, devamındaki âyetin tefsirinde zâlim hükümdara itaatın sınırını ele almıştır. Hekimoğlu, nr. 111, vr. 229a-231a.

⁴⁶ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 113, vr. 219b, 338a; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 26a; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 61b, 118b; Hekimoğlu, nr. 117, vr. 14b; Esad Ef., nr. 132, vr. 128a. Müfessir, bu gibi ifadeleri kullanırken de daha ziyade konuları bir kaynaktan olduğu gibi aldığı görülmektedir.

Tefsirinde fasıl başlıkları altında dört halifeye ve sahabeye geniş yer ayıran Şîrâzî, özellikle son derece saygı ve sevgi beslediği Hz. Ebû Bekr'i anlatmaya yaklaşık bir cilt ayırmış⁴⁷ ve tefsirinin çeşitli kısımlarında da ona yer vermiştir.⁴⁸ İlgili âyetlerde onun faziletinden bahsetmiş,⁴⁹ Peygamberden sonra en faziletli kişinin o olduğunu ve halifelüğün de onun hakkı olduğunu savunmuştur.⁵⁰ Hz. Ali'den üstün olduğunu delillerle göstermeye çalışmıştır.⁵¹ Böylece müfessir, tefsirinde rivâyet malzemesine geniş bir yer ayırıp Kur'an'ı Kur'an ile, Hz. Peygamberin sünneti ile, sahabe ve tabiinden gelen rivâyetlerle açıklarken Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılmasını gaye edindiği gibi, ilgili âyetlerin Peygamberle ve Sahabe ile anlam ilişkisini kurup ilave bilgiler vererek Peygamberi ve Sahabeyi tanıtmaya ve sevdirmeye çalışmış ve bu bağlamda Ehl-i Sünnetin düşünce yapısını yansıtmıştır.

Şîrâzî'nin geniş yer ayırdığı diğer bir konu da hac ibadetidir. Tefsirinin 22 ve 23. ciltlerin tamamına yakınında⁵² çeşitli fasıllarda hac konusu ele alınmış, hac menasiki ayrıntıları ile işlenmiştir. Bu ciltlerdeki hacla ilgili konuların birçoğunun sonradan tefsirine derc edildiği anlaşılmağa beraber, Şîrâzî'nin diğer sûrelerdeki hacla ilgili âyetlerin tefsirine de ayrıntılı yer verdiği görülmektedir.⁵³ Müfessirin ele aldığı dikkat çekici bir konu da duadır. Hayatın her alanı ile ilgili olarak hangi duanın ne zaman, nerede, kaç defa okunacağına dair bir

⁴⁷ Tefsirinin 35. cildi büyük oranda Hz. Ebû Bekr hakkındadır. Sül. Ktp. Hekimoğlu, nr. 126; Esad Ef., nr. 135; İstanbul Üniv. Nadir Eserler Ktp. nr. A. 1766.

⁴⁸ Örneğin bk. Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 115, vr. 26b-31a. Şîrâzî, sahabenin tamamını saygıya layık görmekte ve ilgili âyet ve hadisleri hepsine hamletmektedir.

⁴⁹ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 110, vr. 44a; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 15b-16a, 26b-31a; Hekimoğlu, nr. 123, vr. 108b-112b.

⁵⁰ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 115, vr. 26b-31a. "Ebu Bekir es-Siddık'ın bütün sahabeden üstün olduğunu kitap, sünnet ve âlimlerin görüşleri kesin olarak ifade ediyor ve kalplerin de buna inanması gerekiyor... Ebu Bekir es-Siddık'tan sonra Ömerü'l-Fârûk, Ömer'den sonra da Osman (r.a.) gelir." (Hekimoğlu, nr. 115, vr.31a). Şîrâzî bu ifadeleri Kurtubî'den almıştır (Kır. Kurtubî, c.X, s.217-218).

⁵¹ Bk. *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 123, vr. 108b-109a; Esad Efendi, nr. 118, vr. 134b-135a.

⁵² Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Hekimoğlu, nr. 122, 123; Esad Efendi, nr. 127, 128.

⁵³ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 2a-13a; Esad Ef., nr. 114, vr. 144a-166a. Müfessir, tefsirinde hac yerlerindeki bir takım olumsuzluklara ve hurafelere dikkat çekmekte ve önerilerde bulunmaktadır. İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 11a-b; Hekimoğlu, nr. 121, vr. 311a, 312a.

takım hadislerden de istifade ile ve Hz. Peygamber'in yaptığı duaları da aktararak bu konuyu on beş varakta ele almıştır.⁵⁴

Müfessir, o dönemde halkın ihtiyaç duyduğu, günümüzde de dindar halkın ilgisini çeken türden dinî kitapları kapsayacak şekilde konulara; hadis, fıkıh/ilmihal bilgisi, tarih, siyer, sahabenin hayatı, hac menâsiki, tasavvuf, dua, hikâye ve menkıbelere tefsirinde çeşitli başlıklarda yer vermiştir. Bu yönü ile tefsiri bir tefsirden ziyade halkın başvuracağı dini bir ansiklopediyi veya ilimler mecmuasını andırmıştır. Şîrâzî, bu şekilde halkın ilgisini çeken konulara tefsirinde geniş yer vermekle tefsiri halka taşımış ve böylece Kur'an'ı anlamadan dua ve hatim kitabı olarak okuyan ve çeşitli dinî gruplara ayrılan halkın, Kur'an'ı anlamasına katkı sağlayarak çok önemli bir hizmet gerçekleştirmiştir.

Âyetleri tefsir etmedeki metodunu ve fasl başlığı altında konuları nasıl işlediğini kendi ifadelerinden verecek olursak fasl başlığı ile ele aldığı bir konunun sonunda şunları söylemektedir: *"Bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza erİştireceğiz."*⁵⁵ âyetinin mana hakikatlerini, faydalarını, sınırlarını, bu âyet hakkında müfessirlerin görüşlerini ve bunlara ilaveten hadisleri, rivâyetleri, salihlerin hikâyelerini ve derin düşünen kişiye yetecek kadar malumat verdik. Allah'tan bizi ve sizi rızası uğrunda cihad edenlerden kılmasını dilerim."⁵⁶

Müfessir, bazen âyetin anlaşılması için önemli olan konuları ele almakla beraber çoğunlukla bir tefsir için detay sayılabilecek gereksiz konulara yer vermiştir.⁵⁷ Âyetlerle bir irtibatını kurarak ele aldığı konularla ilgili çeşitli kaynaklardan malumatlar aktarmıştır. Böylece Şîrâzî, âyetin içerdiği konudan hareketle

⁵⁴ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Esad Ef., nr. 134, vr. 20a-33b.

⁵⁵ *Ankebût* 29/69.

⁵⁶ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Esad Ef., nr. 132, vr. 160a.

⁵⁷ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 70b-71b, 88b-91a (yılan, cin), 74a-b, 75a-b, 95a-b, 97a-99a, 100b-108b; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 131a-132a (tâûn hastalığı); Hekimoğlu, nr. 112, vr. 27a-34a; Hekimoğlu, nr. 113, vr. 206a-219b, 231a-233b, 272b-274b (Musa'nın asasının niteliği hakkında fasl), 283a-290b (hayvanların mahiyeti), 307b-338a; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 16a-26a (hicret), 27a-31a, 52b-69b; 139b-144a, 147b-152a, 161a-180b (Hz. Peygamberin ataları, kabilesi, isim ve sıfatları, doğumu, mucizeleri vs); Hekimoğlu, nr. 116, vr. 23b-46b (dünyanın mahiyeti, dünyayı zem), 48a-61a, 93b-96a, 105a-118a (insanın yapısı, gökler, yeryüzü ve içindekiler); Hekimoğlu, nr.117, vr. 3a-14b, 120b-134b.

âyetin kapsamı dışına çıkmış ve özellikle de çeşitli fikhî hükümlere bu şekilde giriş yapmıştır.⁵⁸ Örneğin yaşadığı dönemin bir gereği olarak tefsirinde hayvanlar hakkında fazlaca bilgi veren Şîrâzî,⁵⁹ “Atları, katırları ve eşekleri binmeniz ve zinet olsun diye (yarattı). Allah şu anda bilemeyeceğiniz daha nice (nakil vasıtaları) yaratır” şeklinde mealini sunduğumuz Nahl sûresi 8. âyetini tefsir ederken at ve eşeğin mahiyeti, atın yaratılışı ve önemi hakkında çeşitli görüş ve rivâyetlere yer vererek Takıyuddin Subkî'nin, atın Âdem'den iki gün önce yaratıldığı şeklindeki görüşünü aktarmış, fasl başlığında ehli ve yabani eşek eti yenir mi, konusunu ele almış ve katıra binenlerden biri de Ebu Hanife diyerek onu anlatmış, daha sonra sözü müridlerinin Hallac'ı ölümünden sonra rüyalarında katır üzerinde görmelerine getirerek Hallac'tan bahs etmiştir. Bu şekilde konudan konuya geçerek tefsirinin hacmini genişletmiştir.⁶⁰ Konu dışına çıktığı durumlarda da genellikle “reca'nâ ile't-tefsîr”⁶¹ (tefsire geri döndük) diyerek yeniden tefsire dönmüştür.

Şîrâzî'nin tefsir dışına kayarak farklı konulara geniş yer vermesinin sebepleri irdelendiğinde bunun birinci sebebinin tefsirini yazış gayesinde yattığı görülmektedir. Kendinden sonra bunu dinleyenlere faydalı olması, kendisi için öğüt, kabir hayatı için azık ve ölümünden sonrası için salih amel olması gibi istekleri ile tefsir dışı yazdığı konular örtüşmekte, daha ziyade öğüt verici, tasavvufî konulara ve yaşadığı dönemdeki halkın ihtiyaçlarına, ilgi alanlarına ağırlık vermektedir. Çeşitli alanlardaki âyetlerden öğüt verici yorumlar çıkarmaktadır. Fasl başlığı altında ele aldığı konuların tamamına yakını öğüt

⁵⁸ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 83a-84b, 164b-167b, 169a-170b, 173a-174a; Talut kıssasından fikhî konulara geçiş yapmış. İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 143b-144a. Ayrıca bk. Hekimoğlu, nr. 109, vr. 88b-91a; Hekimoğlu, nr. 112, vr. 191a-b.

⁵⁹ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 111, vr. 352a-356b; Hekimoğlu, nr. 113, vr. 283a-290b; Özellikle Câhuz (ö. 255/869)'ın “Kitâbu'l-Hayevân” adlı eserinden alıntı yapar. Hekimoğlu, nr. 117, vr. 134a, 145b; Hekimoğlu, nr. 123, vr. 33b; Esad Ef., nr. 132, vr. 104b; Hekimoğlu, nr. 126, vr.240a

⁶⁰ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 117, vr. 120b-134b; Enfâl Süresi 60. âyetindeki “ve min ribât'l-hayli” (cihad için bağlanıp beslenen atlar) ifadesini açıklarken de atlar hakkında sekiz başlıkta geniş bilgi vermiş ve konu ile ilgili fikhî hükümlere değinmiştir. Esad Ef., nr. 118, vr. 78b-117a.

⁶¹ Hekimoğlu, nr. 109, vr. 74b, 84b, 91a, 99a, 127b, 174a; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 39b, 54a, 93b, 140b; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 6b, 90b, 180b; Hekimoğlu, nr. 123, vr. 28a, 32a, 55a, 196b.

verici tarzda olduğu gibi, âyetlerin tefsirinde sıklıkla, çok sayıda hadisi peş peşe sıralarken de genellikle öğüt verici konulardaki hadislere yer verir. Bunun yanında hikâye ve menkıbelerde de mev'iza ön plandadır. Şîrâzî'nin tefsir dışı konulara ağırlık vermesinin diğer sebebi, VI. (XII.) yüzyılın ortalarına doğru Kur'an ilimlerinin hemen her alanında eserler te'lif edilerek tefsirin ilmî zirveye ve doyunluğa ulaşmış olmasıdır,⁶² diyebiliriz.

4. Tekrarlara yer vermesi

Şîrâzî'nin önemseydiği konuları tefsirinde birden fazla yerde tekrarladığı görülmektedir. Genellikle fasl başlığı altındaki konularda tekrara kaçtığı gibi, bazen de aynı konudaki âyetlerin tefsirinde verdiği bilgileri veya örnekleri tekrarlamaktadır. Fasl başlıklarında genellikle Gazzâlî'nin *İhyâ'*sındaki konuları tekrarladığı görülmektedir. Örneğin yaşadığı dönemin düşünce yapısının, olumsuz şartlarının bir yansıması ve dünyadan soyutlanmayı telkin eden İsrâkî düşüncenin bir temsilcisi olarak yeri geldikçe dünyanın zemmine yer veren Şîrâzî, Gazzâlî'nin *İhyâ'*sından aldığı "Kitâbu zemmi'd-dünyâ" (Dünyanın zemmi kitabı)nın⁶³ "faslun fi beyâni sifeti'd-dünyâ bi'l-emsile,"⁶⁴ "faslun fi beyân-i hakîkati'd-dünyâ ve mâhiyetihâ fi hakkî'l-'abd"⁶⁵ şeklindeki alt başlıklarını dört kez, "faslun fi beyâni mâhiyeti'd-dünyâ fi nefsihâ ve iş-tigâlihâ..."⁶⁶ başlığını da üç kez tekrarlamıştır. Dört kez tekrarladığı diğer konular da "Kitâbu zemmi'l-kibr ve'l-'ucb"⁶⁷ ile "Kitâbu'l-havf ve'r-recâ" (Korku ve

⁶² Bk. Cerrahoğlu, *Tefsir Ehl-i Sünnetü*, s. 292; Ata, Mehmet Mahfuz, *Keleşî ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, Emre Matbaacılık, İstanbul 2002, s. 32.

⁶³ Krş. Hekimoğlu, nr. 112, vr. 27a-34a; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 23b-46b; Hekimoğlu, nr. 118, vr. 186a-199b; Esad Ef., nr. 132, vr. 55a-62b; Esad Ef., nr. 137, vr. 62b-84b; Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 1704-1751.

⁶⁴ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 116, vr. 33a-36a; Hekimoğlu, nr. 118, vr. 186a-189b; Esad Ef., nr. 132, vr. 55a-58b; Esad Ef., nr. 137, vr. 72a-76a; Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 1725-1733.

⁶⁵ Hekimoğlu, nr. 116, vr. 36a-40b; Hekimoğlu, nr. 118, vr. 189b-193b; Esad Ef., nr. 132, vr. 58b-62b; Esad Ef., nr. 137, vr. 76a-79b; Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 1733-1742.

⁶⁶ Hekimoğlu, nr. 116, vr. 40b-46b; Hekimoğlu, nr. 118, vr. 193b-199b; Esad Ef., nr. 137, vr. 79b-84b; Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 1742-1752.

⁶⁷ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 113, vr. 307b-338a; Hekimoğlu, nr. 117, vr. 92b-105a; Hekimoğlu, nr. 118, vr. 53b-65a; Esad Ef., nr. 131, vr. 116a-133a; Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 1932-2004.

ümit kitabı'nın alt başlıklarından birçoğudur.⁶⁸ Bunun yanında İhyâ'dan aldığı, ilmin afatını ve dünya âlimleri ile âhîret âlimleri arasındaki 12 farkı anlatan "faslun fî âfâtî'l-ilm ve beyâni 'alâmâtî 'ulemâi'l-âhîrati ve 'ulemâi's-sû"⁶⁹ konusunu tefsirinde üç yerde tekrarladığı görülmektedir. Bunun dışında "Kitâbu esrâri'z-zekât" (Zekâtın sırları kitabı),⁷⁰ Kitâbu tertîlî'l-evrâd ve tefsîli ihyâi'l-leyli,⁷¹ Kitâbu âdâbi tilâveti'l-Kur'ân⁷² ve Kitâbu's-sabr ve'ş-şükür⁷³ konularını da üç kez tekrarlamıştır.

Benzer şekilde Şîrâzî'nin, *İhyâ*'dan tekrarladığı Kitap ve Bab başlıklarını şöyle zikredebiliriz: Kitâbu'l-ilm: Fadîletu'l-ilm ve't-ta'allüm ve't-ta'fîm,⁷⁴ el-münâzara,⁷⁵ Kitâbu zemmi'l-gadab,⁷⁶ Kitâbu zemmi'l-câh ve'r-riyâ,⁷⁷ Kitâbu't-tevbe,⁷⁸ Kitâbu'n-niyyet ve'l-ihlâs ve's-sıdk: el-ihlâs ve fadîletihî ve hakîkatihî ve deracâtihi,⁷⁹ Kitâbu'l-fakr ve'z-zühd,⁸⁰ Kitâbu't-tevhîd ve't-tevekkül.⁸¹

⁶⁸ Hekimoğlu, nr. 113, vr. 355b-358a; Hekimoğlu, nr. 117, vr. 167a/187a-169b/189b; Hekimoğlu, nr. 123, vr. 43b-55a; Hekimoğlu, nr. 125, vr. 11a-13a; Esad Ef., nr. 138, vr. 31a-37b; *İhyâ*, c. IV, s. 2331-2388.

⁶⁹ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 114, vr. 390a-403b; Hekimoğlu, nr. 125, vr. 78b-95b; Esad Ef., nr. 137, vr. 107b-122a; Gazzali, *İhyâ*, c. I, s. 98-140. Kitâbu'l-İlm'in altıncı babı.

⁷⁰ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 115, vr. 52b-69b; Esad Ef., 137, vr. 52a-55b; Esad Ef., nr. 140, vr. 85a-90b; Gazzali, *İhyâ*, c. I, s. 379-417.

⁷¹ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 126, vr. 184a-189a; Esad Ef., nr. 131, vr. 135a-148b; Esad Ef., nr. 138, vr. 159a-166a; Gazzali, *İhyâ*, c. I, s. 613-646.

⁷² Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 111, vr. 249a-252b; Esad Ef., nr. 132, vr. 110a-119a; Esad Ef., nr. 138, vr. 150a-157b; Gazzali, *İhyâ*, c. I, s. 499-522.

⁷³ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 110, vr. 102a-107b; Hekimoğlu, nr. 113, vr. 293a-296b; Hekimoğlu, nr. 122, vr. 437b-440b; Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 2169-2193.

⁷⁴ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 125, vr. 76a-78b; Esad Ef., nr. 137, vr. 104b-107b; Gazzali, *İhyâ*, c. I, s. 8-24; farklı başlıklarda aynı şeyleri anlatmış.

⁷⁵ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 117, vr. 235a-240a; Hekimoğlu, nr. 118, vr. 213b-215b; Gazzali, *İhyâ*, c. I, s. 70-81.

⁷⁶ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 113, vr. 343b-351b; Esad Ef., nr. 134, vr. 137b-145a; Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 1637-1657.

⁷⁷ Esad Efendi, nr. 118, vr. 13b-49a; Hekimoğlu, nr. 118, vr. 268b-275b; Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 1859-1929.

⁷⁸ Hekimoğlu, nr. 113, vr. 353b-355a; Esad Ef., nr. 134, vr. 91a-132a. Gazzâlî, *İhyâ*, c. III, s. 2073-2166; Esad Ef., nr. 134'te Tevbe kitabını, Hekimoğlu, nr. 113'te ise "fasl fî kabûlî't-tevbe" kısmını almış.

⁷⁹ Hekimoğlu, nr. 117, vr. 67a-72a; Hekimoğlu, nr. 125, vr. 60b-64b; Esad Ef., nr. 140, vr. 76b-79b (başlık farklı, içerik aynı); Gazzâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 2708-2725.

⁸⁰ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 114, vr. 536b-554b; Hekimoğlu, nr. 118, vr. 135a-147a; Gazzâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 2436-2480. Zühd kitabını tekrarlamış.

⁸¹ Esad Ef., nr. 131, vr. 95b-103a; Esad Ef., nr. 138, vr. 55b-58b; Gazzâlî, *İhyâ*, c. IV, s. 2511-2531.

Şîrâzî'nin, tefsirinin kaynaklarından biri olan Kadı 'Îyâd (ö. 544/1149)'ın *eş-Şîfâ* adlı eserinden de İsrâ ve Mi'râc olayı ile ilgili çeşitli başlıkları İsrâ ve Necm Sûrelerindeki ilgili âyetlerin tefsirinde tekrarladığı görülmektedir.⁸²

Müfessirin belli konudaki hadisleri de birden fazla yerde tekrarladığı görülmektedir. Örneğin "faslun fi'l-ehâdisilleti veradet fi birri'l-vâlideyn,"⁸³ başlığı altında anne babaya iyilikle ilgili hadisleri üç yerde tekrarlamıştır. Bazen de bir âyetin tefsirinde verdiği bilgiyi tekrarlamaktadır. Örneğin "on kişi on şeyi aramak için yola çıktılar ancak farklı on şey buldular" yorumunu bu on kişinin kıssalarının geçtiği birkaç yerde tekrarlamıştır.⁸⁴ Aynı şekilde Nuh kıssasının geçtiği yerlerde çeşitli milletlerin Hz. Nûh'un oğullarından hangisinin soyundan geldiği görüşünü defalarca tekrarlamıştır.⁸⁵

Tekrarlanan konulardan çıkan sonuç, Şîrâzî, ahlâkî arınamada en etkili ilacın Farsça bir özetini yazdığı Gazzâlî'nin *İhya'*sını görmüş olmalı ki tefsirinde çok defa bu eserden alıntılar yapmıştır. Yaşadığı çağda ortaya çıkan çeşitli tasavvufî akımlara karşı bu eser temelinde doğru bir tasavvuf anlayışı yerleştirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. O dönemin bir gereği olarak bu âlemi, şerrin kaynağı, afet, hüzüün ve korkunun merkezi olarak gören Şîrâzî,⁸⁶ sahabe ve onların yaşadığı dini hayata tefsirinde geniş yer vererek halkı buhranlı dönemden kurtarıp asr-ı saadete döndürmeye çabalamıştır. Şîrâzî'nin tekrarladığı diğer bazı konular ihlâs, öğrenme, ilmin afatı, dünya uleması ile âhîret uleması arasındaki farklardır. Bu konu başlıklarından ve yanında sürekli olarak 40 öğrenci bulundurup onlara burs vermesinden de anlaşılıyor ki Şîrâzî, daha o dönemde toplumun düzelmesinin temelinde eğitimin yer alması gerektiğini fark etmiş, ilmin ve eğitimin de Allah için olması, davranışa yansımaları, kişiyi ihlâsa

⁸² Krş. Hekimoğlu, nr. 118, vr. 3b-26b; Hekimoğlu, nr. 126, vr. 211b-217b; el-Kâdi 'Îyâd, Ebu'l-Fadl el-Yahsabî (ö. 544/1149), *eş-Şîfâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Hâşiye: Ahmed b. Muhammed b. Muhammed eş-Şimnî (ö. 872/1468), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts, c. I, s. 184-206.

⁸³ Hekimoğlu, nr. 109, vr. 149a-151b; Hekimoğlu, nr. 118, vr. 39b-42a; Esad Ef., nr. 132, vr. 83b-84b.

⁸⁴ Bk. Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 118, vr. 156b; Hekimoğlu, nr. 119, vr. 125a-b.

⁸⁵ "Araplar, Farşlar, Rumlar...", Sam b. Nuh'un soyudur.. Türk, Berber, Çin, yecüc-mecüc ve Sicilyalılar, Yâfes b. Nuh'un soyudur..." Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 113, vr. 250b; Hekimoğlu, nr. 118, vr. 251b; Hekimoğlu, nr. 120, vr. 116b; Esad Ef., nr. 132, vr. 87a-b.

⁸⁶ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 115, vr. 113b.

ve güzel ahlâka sevk etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunlara ilaveten Kutbuddin, tefsirinde yaşadığı dönemde seviyesizliğin ve fesadın arttığından, ilimde insaf, hakkı gözetme diye bir gayenin kalmadığından şikâyetle bulunarak ilmin dirâyet, şuur ve idrak için değil de yönetime gelmek, şöhret sahibi olmak, kalbi katılaştıran, kini artıran tartışma ve gösteriş için talep edildiğini, bunun da takvadan uzaklaşmaya sevk ettiğini dile getirir.⁸⁷ İlim ve fıkihtan maksadın, insanları hakka davet etmek, onları hak dine ve dosdoğru yola irşad etmek olduğunu belirten müfessir, “Eğer ilim ehli bundan sapar ve ilmi dünyayı talep etmek için öğrenirlerse, “iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimseler”⁸⁸den olurlar”⁸⁹ demektedir. Israr ve tekrarın Kur’an’ın bir metodu olduğunu, öğrenmede ve ibadetteki önemini bilen müfessir, belli konuları halkın zihnine yerleştirmek için defalarca tekrarlamıştır. Şîrâzî, Âdem kıssası ile ilgili bir kısım bilgileri iki kez tekrarlamış ve gerekçesini şöyle açıklamıştır: “Bu kısma hakkında Bakara sûresinde söz etmiştik. Burada (A’râf sûresinde) tekrar zikretmedeki maksadımız aşinalık meydana gelsin, dinleyenler onun ilmini kavrasın ve özüksesinler.”⁹⁰

Müfessir, dünyayı zemle alakalı Gazzâlî’nin *İhyâ’*sından daha önce zikrettiği bilgileri dünyanın geçiciliğini anlatan Hadîd sûresi 20. âyetinde tekrarladıktan sonra bunun sebebini şöyle açıklamaktadır: “Bu tefsiri ikinci kez tekrarladık ki bunu dinleyen dünyadan soyutlansın, Allah’ın katındaki şeylere yönelsin. Muhakkak ki bu tekrarda büyük fayda vardır.”⁹¹

Bir başka yerde de Kutbuddin, fasl başlığı altında Nuh kıssasını tekrarlamasının maksadını şöyle açıklamaktadır. “Kıssanın tefsiri esnasında bunun açıklaması çok geçti fakat belki buraya bazı lafızların eklenmesi ile anlatımı daha güzel olur ve dinleyen kıssaya sürüklenerek memnun kalır.”⁹² Müfessir, tefsirini yazış gayesini belirtirken “avamdan bunu dinleyenlere faydalı olsun”

⁸⁷ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 79a.

⁸⁸ Kehf 18/104.

⁸⁹ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 115, vr. 155a-b.

⁹⁰ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. Hekimoğlu, nr. 112, vr. 186b.

⁹¹ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Esad Ef., nr. 137, vr. 85b.

⁹² Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 116, vr. 162b.

demmişti. Bu üç örnekte de tekrarlar yer verme gerekçesini belirtirken “dinleyenlerin kavraması, memnun kalması ve dünyadan soyutlanması” şeklinde dinleyenleri hedef kitle olarak belirtmesi tefsirini halka okunup açıklanması ve halkın da dinleyip amel etmesi için yazdığının bir teyidi mahiyetindedir. Böylece tefsirini öğüt vericilerin halka öğüt vermesi için yazan müfessirin, anlatılan şeyin daha anlaşılır olmasını sağlama, dinleyiciyi cezbe etme ve memnun etme çabası içinde olduğu görülmektedir. Ayrıca Kur'an'ın bir kıssayı farklı yerlerde farklı maksatlarla tekrarlama metoduna uygun olarak Şîrâzî'nin de muhatapın hisseler çıkarmasını ve Allah'a yönelmesini sağlamak için tekrarlar yer verdiği anlaşılmaktadır. Neticede Şîrâzî'nin özümsemesini istediği konuları tefsirinde birden fazla yerde tekrarlama konuyu muhataplarınca daha anlaşılır kılmakla beraber tefsirinin hacmini genişleten nedenlerden biri olmuştur.

5. Görüşler Arasında Tercihle Bulunması

Şîrâzî, mukaddimesinde tefsirini yazarken görüşler arasında tercihte bulunmanın dışında fazla bir tasarrufunun olmadığını belirtmiştir. Bu esasa uygun olarak tefsirinde gerek müfessirlerin görüşleri,⁹³ gerekse diğer ulemanın görüşleri arasında zaman zaman tercihler yaptığı⁹⁴ görülmektedir. Ancak sınırlı sayıda tercihte bulunan Şîrâzî, daha ziyade diğer müfessirlerin tercihlerine yer vermiştir.⁹⁵ Onun tercihleri görüşlerin sıhhatini belirtmek şeklinde olduğu gibi alıntılarında benimsemediği görüşleri çıkarmak veya değiştirmek şeklinde de olmaktadır. Derleyerek tefsirine aldığı malumat da bir nevi onun seçimini ve tercihini yansıtmaktadır. Müfessir, zikrettiği görüşler arasında genellikle tercihte bulunmayarak bir mesele hakkında görüşleri verdikten sonra Allah'ın doğru-

⁹³ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 43b, 49b, 69b, 81a, 82a, 83a, 87a, 91b, 94a, 144b, 153a, 155b, 164b; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 178b-179a; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 132b-133a; Esad Ef., nr. 134, vr. 87a; Esad Ef., nr. 138, vr. 26b, 105a, 137b.

⁹⁴ Hekimoğlu, nr. 109, vr. 75a-b, 80b, 91b, 94a, 99b, 115a, 126b, 127a-b, 130a, 135b, 138a, 142a, 143b, 144b, 153a, 155b, 157b, 163b, 172a, 184a; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 2a, 4a, 18a, 29a, 45a, 47b-48a, 66a, 69b, 121a, 132b, 141b, 150b, 189b; Hekimoğlu, nr. 112, vr. 37a, 104b, 109a; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 11b, 113a; Esad Ef., nr. 137, vr. 86b; Esad Ef., nr. 138, vr. 95a.

⁹⁵ Örneğin bk. *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Esad Ef., nr. 114, vr. 186b; Hekimoğlu, nr. 110, vr. 109b (İbn Atıyye); Hekimoğlu, nr. 126, vr. 269a (Kurtubi). Taberî'nin tercihleri için bk. Hekimoğlu, nr. 110, vr. 22a, 83a, 126a; Hekimoğlu, nr. 111, vr. 337a; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 78b; Hekimoğlu, nr. 122, vr. 398b.

sunu daha iyi bildiği anlamında “vallâhu teâlâ a’lemü,”⁹⁶ “vallâhu teâlâ a’lemü bi esrârî kelâmihî'l-’azîm,”⁹⁷ “vallâhu a’lemu bi murâdihî”⁹⁸ gibi ifadeler kullanılmaktadır. Şîrâzî’nin Allah’ın doğruyu daha iyi bileceğini bu kadar sık vurgulamasının temel nedenlerinden biri, doğruya ulaşma çabası içinde olmasının yanında, tefsirinin ilk ciltlerinde bu tür ifadeleri daha sık kullanması, yanlış düşme endişesi içinde olduğunu ve bunun manevi sorumluluğundan çekindiğini hissettirmektedir.

Müellif, görüşler arasında tercihte bulunma kriterlerini belirtme de görüşleri tercih esnasında zikrettiği sebepler, birtakım kriterlerden hareket ettiği göstermektedir. Buna göre tercihte bulunma kriterlerini maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz. 1. Kur’an’ın bütünlüğü,⁹⁹ 2. Âyetin zahir ifadesi¹⁰⁰ 3. Hadis,¹⁰¹ 4. İcma,¹⁰² 5. Sahabenin görüşü¹⁰³ ve uygulaması,¹⁰⁴ 6. Cumhurun görüşü¹⁰⁵ 7.

⁹⁶ Hekimoğlu, nr. 109, vr. 86b, 88b, 89a, 90b, 92a, 94a, 95b, 96a, 100b, 101a-b, 103a-b, 104b, 105a-b, 106a, 107b, 108a, 111b, 114a-b, 115a-b, 116b, 118a, 120b, 121b, 123a, 125b, 127a-b, 128a-b, 129a-b, 130a, 131a-b, 132a-b, 133a, 134b, 135a, 136a, 138b, 140a-b, 142b, 145a, 147b, 148b, 152b, 154a, 155b, 156b, 159a, 161b, 162a, 163a-b, 165a-b, 167a-b (burada 5 kez tekrarlıyor), 168b, 170a, 171b, 172a-b, 177a-b, 179b, 182b, 184b, 185a, 187b, 188a, 189a-b; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 4a, 5a, 6a; Görüldüğü gibi tefsirinin ilk ciltlerinde neredeyse her varakta –bazen birden fazla olmak üzere- bu ifadeyi kullanılmaktadır.

⁹⁷ Hekimoğlu, nr. 109, vr. 113a, 136a, 141a, 144a, 186a, 191a; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 20a, 59b, 130a, 137a, 163b, 171b, 181a; Hekimoğlu, nr. 112, vr. 6b, 90b, 101a, 116a, 155a; Esad Ef., nr. 132, vr. 160a.

⁹⁸ Hekimoğlu, nr. 109, vr. 144a, 145a, 146a, 148b, 159b, 172b, 174b, 175b, 182b, 183a; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 18b, 20a-b, 118b, 153b, 163a; Hekimoğlu, nr.112, vr. 11b. Çeşitli ciltleri ve süreleri bu ifade ile bitirmektedir. Bk. Hekimoğlu, nr. 112, vr. 154b; Hekimoğlu, nr. 119, vr. 169b; Hekimoğlu, nr. 125, vr. 173b.

⁹⁹ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 151a; Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 112, vr. 115a; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 100b; Hekimoğlu, nr. 118, vr. 217b.

¹⁰⁰ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 78b; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 18a, 176b; Esad Ef., nr. 114, vr. 101b; Hekimoğlu, nr. 112, vr. 69a, 76a, 155b, 179b-180a, 192b; Hekimoğlu, nr. 113, vr. 264b; Esad Ef., nr. 118, vr. 56b; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 32a; Hekimoğlu, nr. 119, vr. 25a, 64a; Hekimoğlu, nr. 123, vr. 32a; Esad Ef., nr. 134, vr. 3b.

¹⁰¹ Hekimoğlu, nr. 109, vr. 69b, 78b, 101a; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 37a, 131a, 144b, 158b; Hekimoğlu, nr. 111, vr. 201b, 299a, 335a; Hekimoğlu, nr. 112, vr. 150a; Hekimoğlu, nr. 113, vr. 202b, 203b, 205b, 249a; Hekimoğlu, nr. 114, vr. 383b; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 39a; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 143a; Esad Ef., nr. 131, vr. 105a; Hekimoğlu, nr. 126, vr. 124a; Esad Ef., nr. 140, 57b-58a, 59b.

¹⁰² Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 50a, 57a, 106b; Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 115, vr. 49b.

¹⁰³ İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 81b; Hekimoğlu, nr. 110, vr. 180a (Burada bir görüşü, İbn Abbâs ve diğerlerinden rivâyet edildiği için daha sahih bulunmaktadır).

¹⁰⁴ İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 131a.

¹⁰⁵ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 101b, 176a; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 29a; Hekimoğlu, nr. 110, vr. 5a, 71b; Hekimoğlu, nr. 111, vr. 242a; Esad Ef., nr. 114, vr. 189a; Hekimoğ-

Kıyas,¹⁰⁶ 8. Dil,¹⁰⁷ 9. Siyâk-sibâk,¹⁰⁸ 10. Umuma hamletmek,¹⁰⁹ 11. Gerçeğe uygunluk,¹¹⁰ 12. Tarihi gerçeklik-konjonktürel durum.¹¹¹

Zaman zaman isim vermeden alıntılar yapan Şîrâzî, alıntı yaptığı eser sahibinin tercihini olduğu gibi aktardığı için kendi tercihi imiş gibi anlaşılabilir. Özellikle fikhî konularda isim vermeden alıntı yaptığı durumlarda Kurtubî'nin tercihlerini aktarmaktadır.¹¹² Şîrâzî'nin, tefsirinde kısmen "âmmı tahsis muayyen sûrette delil yoksa caiz değildir,"¹¹³ "lafzı umuma hamletmek daha evladır,"¹¹⁴ "manada ortaya çıkan küll ise herkesi kapsar,"¹¹⁵ "zaruret olmadıkça sözü hakikatten mecaza döndürmek caiz değildir"¹¹⁶ gibi bazı yorumlama kaidelerine yer verdiği ve bu genel kaideler çerçevesinde tercihler yaptığı görülmektedir.

Kendi mezhebi çerçevesinden de görüşler arası tercihte bulunan Şîrâzî, Ehl-i Sünnetin görüşlerini -delillerini de sunarak- kabul etmektedir.¹¹⁷ Arş, kürsi gibi müteşabih âyetlerin yorumunda hak ehli dediği Eşarî mezhebinin görüşlerini benimserken, ilhad erbabı dediği bir takım aşırı kelami fırkaların görüşleri-

lu, nr. 113, vr. 199a; Hekimoğlu, nr. 114, vr. 383b; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 52a; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 166a; Esad Ef., nr. 140, vr. 13a, 57b-58a, 59b, 62a.

¹⁰⁶ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 112, vr. 181b-182a.

¹⁰⁷ İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 37a, 132b, 141b; Hekimoğlu, nr. 117, vr. 29a; Hekimoğlu, nr. 118, vr. 201a.

¹⁰⁸ Hekimoğlu, nr. 109, vr. 67a; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 178b; Hekimoğlu, nr. 110, vr. 11b; Hekimoğlu, nr. 111, vr. 244a-b; Hekimoğlu, nr. 113, vr. 302b; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 144b-145a; Hekimoğlu, nr. 119, vr. 41b; Hekimoğlu, nr. 126, vr. 242b (Burada siyâkı tasavvufçuların görüşüne tercih etmiştir).

¹⁰⁹ İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 113b-114a; Hekimoğlu, nr. 109, vr. 184a; Hekimoğlu, nr. 112, vr. 104b, 109a, 149b, 155b, 185a; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 2b, 31b, 110b; Hekimoğlu, nr. 123, vr. 3a.

¹¹⁰ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 164b; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 161a.

¹¹¹ *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 114, vr. 482b; Esad Ef., nr. 118, vr. 137a; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 11b, 109a; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 185a; Hekimoğlu, nr. 123, vr. 109a; Esad Ef., nr. 138, vr. 108b.

¹¹² Örneğin bk. İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 106b, 123a, 150b; Krş. Hekimoğlu, nr. 110, vr. 159b; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c.VI, s.201,202; Hekimoğlu, nr.116, vr.63b; Kurtubî, c.X, s.491; Tercihlerinden bir kısmı Maliki mezhebinin görüşleri olsa da müfessir, Kurtubî'nin tercihlerini olduğu gibi aktarır.

¹¹³ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 112, vr. 104b-105a.

¹¹⁴ Hekimoğlu, nr. 112, vr. 149b; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 110b.

¹¹⁵ Hekimoğlu, nr. 112, vr. 109a.

¹¹⁶ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 116, vr. 166a.

¹¹⁷ Örneğin bk. Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 53a; Hekimoğlu, nr. 119, vr. 64a.

ni de temelsiz bularak reddetmektedir.¹¹⁸ Fıkhî konularda da kısmen Şâfiî mezhebinin görüşlerini diğer görüşlere tercih etmektedir.¹¹⁹

Tercihle bulunma kriterlerinde görüldüğü gibi müfessir, Kur'an'ın zahiri ve bütünlüğü ile çelişen görüşleri reddetmiştir.¹²⁰ Sahih görüşü belirlemede Kur'an'ı önceleyen Şîrâzî'nin,¹²¹ tercihte bulunma kriterlerinde önceliği haber kategorisinde yer alan Kitap, Sünnet ve icmâya verdiği görülmekte,¹²² bu da tefsirini ağırlıklı olarak rivâyet tefsiri kategorisinde yer almasını sağlayan nedenlerden biri olmaktadır. Diğer taraftan görüşler arasında tercihte bulunmuş olması ve bir takım dil ve usul kaidelerine dayanması da tefsirinde dirâyet yönünün varlığını göstermektedir. Dikkat çeken diğer bir nokta ise cumhurun görüşünü kabul etmiş olması ve çoğunluğun görüşüne muhalif bir tavır içine girmemesidir. Bu tavrından, doğrudan birleşeceğini düşündüğü cumhurun görüşü ve Ehl-i Sünnet üzerinde halkı toplama çabası gütmüş olduğu anlaşılmaktadır.

6. Müellifin Birikimine Rağmen Bilimsel İzahlara Geniş Yer Vermesi

Kutbuddin, *el-Kânûn* şerhinin mukaddimesinde ilmin nihai gayesini şöyle açıklamaktadır: “İlmin en yüksek seviyedeki konumu, en ince idraki ve en yüksek yeri; ulûhiyet sıfatlarını ve rububiyet alametlerinin özelliklerini bilmektir. Buna sahip olan kişi en üstün hazinelere, saadete, en mükemmel kazanca ve kemale maliktir.”¹²³ Bu bakış açısını tefsirinde de sürdüren Şîrâzî, bütün ilimle-

¹¹⁸ Örneğin bk. Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 168b.

¹¹⁹ Örneğin bk. Hekimoğlu, nr. 109, vr. 176b.

¹²⁰ Örneğin bk. Hekimoğlu, nr. 112, vr. 192b; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 40a.

¹²¹ Hekimoğlu, nr. 109, vr. 80b-81a, 94a, 124b, 144b, 155b, 165b, 167b, 172a; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 54a, 122a, 150b-151b; Hekimoğlu, nr. 112, vr. 23b, 125b-126a, 179b-180a; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 72b.

¹²² Örneğin (A'râf 7/172) âyetinin müşkil âyetlerden olduğunu belirten müfessir, ulemanın bu âyetin tefsiri hakkında iki görüşe ayrıldığını belirterek, birinci sırada tefsir ve rivâyet ehlinin görüşlerini genişçe, ikinci olarak da kelim ve re'y ehlinin görüşlerini de kısaca belirttiikten sonra soru-cevap yöntemi ile birinci görüşü, selef müfessirlerin cumhurunun görüşü olduğu ve bu konuda hadis bulunduğu için tercihe şayan bulmaktadır (Hekimoğlu, nr. 114, vr. 381a-383b).

¹²³ Şîrâzî, *Şerhu'l-Kânûn fi't-Tıbb*, Sül. Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2047, vr. 1b; Keleş, *Kutbüddin Şîrâzî (1236-1311)'nin Hayatı...*, s. 133.

rin Allah'ın fiillerine ve sıfatlarına dâhil olduğunu; zahir, batın bütün ilimlerin Kur'an'da kaynağının bulunduğunu, bu ilimlerin sonunun olmadığını ve Kur'an'da toplamına işaret edildiğini belirtmiştir.¹²⁴ Bunlara ilaveten müfessir, Kur'an'ın değerli ilimlerin tamamını ayrıntıları ile kapsamı yönü ile mucize olduğu görüşüne yer vermektedir.¹²⁵

Böylece Kur'an'ı bilimlerin kaynağı olarak gören Şîrâzî, bilimsel verilerle açıklanabilen âyetleri izah ederken zaman zaman yaşadığı dönemdeki bilimsel gelişmelere göre açıklamalar yaptığı görülmektedir.¹²⁶ Örneğin o dönemde atomun parçalanamayacağı düşünüldüğü için evrenin yaratılışını anlatırken şu açıklamayı yapmaktadır: Âlem, parçalanmayan cüzlerden mürekkeptir, bölünemeyen parçaların yaratılması da bir defada olur; aksi halde parçalarına bölünmüş olur. Allah her iki şekilde de yaratmaya kadirdir.¹²⁷

Ne var ki Şîrâzî, genellikle kendi dönemindeki tabii ilimler alanındaki gelişmeleri dikkate almak yerine, evrenle ilgili olarak bilimi ilgilendiren konularda dahi özellikle İbn Abbas vb. ilk dönem müfessirlerinden aktarılan çeşitli rivâyetlere¹²⁸ ve kısmen de İsrailî haberlere¹²⁹ yer vermiştir. Örneğin yaratılışı anlatan âyetlerin tefsirinde birkaç yerde yeryüzünün üzerinde bulunduğu balıkla ilgili rivâyetleri aktarmış,¹³⁰ ulemanın bu balığın ismi konusundaki ihtilaflarına dahi yer vermiştir.¹³¹ Şîrâzî'den iki asır önce yaşamış olan Gazzâlî'nin dünyanın yuvarlak olduğunu, boşlukta döndüğünü, nurunu güneşten aldığını

¹²⁴ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 112, vr. 144b; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 79b. "Kur'an'ı teşvik edin. Onda öncekilerin ve sonrakilerin ilmi vardır." İbnü'l-Esir, Muhammed el-Cezerî (544-606), *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Tâhîr Ahmed ez-Zâvî, Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî, c. I, s. 229; Şîrâzî, bu hadisi ve âyetin tefsirinin bir kısmını isim vermeden Kurtubî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ından almıştır. Krş. Kurtubî, c. I, s. 190; Hekimoğlu, nr. 109, vr. 138b.

¹²⁵ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 116, vr. 68a.

¹²⁶ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Esad Ef., nr. 138, vr. 129a.

¹²⁷ Hekimoğlu, nr. 116, vr. 5a.

¹²⁸ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 68a-b; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 5a-6b, 9b-10a; Hekimoğlu, nr. 117, vr. 55a; Esad Ef., nr. 138, vr. 127a-129a.

¹²⁹ Hekimoğlu, nr. 109, vr. 68a-b; Hekimoğlu, nr. 113, vr. 235a; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 6a-b, 129a-130a; Hekimoğlu, nr. 119, vr. 117a-b; Esad Ef., nr. 138, vr. 127a-b.

¹³⁰ Hekimoğlu, nr. 109, vr. 68b; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 171a; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 6b; Hekimoğlu, nr. 119, vr. 117a-b; Hekimoğlu, nr. 118, vr. 222a.

¹³¹ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 116, vr. 6b.

ve bunun itiraz edilemeyecek bir gerçek olduğunu belirtmesine karşın¹³² çağının her türlü bilimi ile meşgul olan, sekiz sene rasathanede çalışan Şîrâzî'nin bu tür rivâyetler aktarması gariptir.

“Allah yeryüzünü sizin için bir sergi yapmıştır” şeklinde mealini sunduğumuz Nûh sûresi 19. âyetinin zahirinin yeryüzünün kürevî değil, düz olduğunu gerektirdiğini ifade eden¹³³ Şîrâzî, tefsirinde yerkürenin yuvarlak olduğu görüşlerine de yer vermiştir. İmam Nesefî'nin, “delille sabittir ki yeryüzü küredir, gökyüzü de onu ihata etmiştir,” şeklindeki görüşünü yorumsuz olarak aktarmıştır.¹³⁴ Bir başka yerde *وَالْأَرْضَ مَدَنَّاهَا* “Arzı yaydık...”¹³⁵ âyetinin tefsirinde astronomi bilimi ile iştigal edenlerin yeryüzünün büyük bir küre, müfessirlerin de düz olduğu şeklinde görüşlerini zikrettikten sonra Allah'ın âyetteki muradının ne olduğunu ve yeryüzünün şeklinin nasıl olduğunu daha iyi bileceğini belirtmiştir.¹³⁶

Kutbuddin, ... *أَوْ كَصَيِّبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ* “Yahut (onların durumu), gökten sağanak halinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve yıldırımlar bulunan yağmur(a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir.”¹³⁷ âyetini tefsir ederken bir takım rivâyetlere yer verir ve şu görüşü aktarır: “Âlimlerin belirttiğine göre Allah'ın burada semayı zikretmesi yağmurun yeryüzü buharından kaynaklandığını iddia edenlere cevap olsun ve su sesinden oluştuğunu iddia eden filozofların görüşünü ortadan kaldırsın diyerdir.”¹³⁸ Şîrâzî, kendisi filozof ve astronomi âlimi olmasına rağmen bu örnekte de görüldüğü gibi yağmurun oluşumu ile ilgili olarak müfessirlerin görüşlerini ön plana çıkarmıştır. Genel

¹³² Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 2. bs., İstanbul 1998, s. 118.

¹³³ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Esad Ef., nr. 138, vr. 129a.

¹³⁴ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 118, vr. 247b.

¹³⁵ Hicr 15/19.

¹³⁶ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 117, vr. 55a; Müfessir âyetin devamındaki “*orada sabit dağlar yerleştirdik*” ifadesini “Allah yeryüzünü su üzerinde yaratınca, yeryüzü sallanmış, Allah da onu dağlarla sabitlemiştir”, şeklinde açıklamakta ve İbn Abbas'ın bu meyardaki ifadesini aktarmaktadır.

¹³⁷ Bakara 2/19.

¹³⁸ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 58b.

olarak da tefsirlerden aldığı rivâyetleri ve görüşleri kendi bilimsel birikimi ile tahlile tabi tutmadan olduğu gibi aktarmıştır.

Böylece Şîrâzî, bilimsel izah getirilebilecek bir âyeti ele alırken kendi görüşünden ziyade sahabe ve tâbînden gelen rivâyetleri öncelemiş ve ulemanın çoğunluğunun görüşüne önem vermiştir.¹³⁹ Ancak Kutbuddîn'in filozofların görüşleri ile de âyetleri açıkladığı vakidir. Örneğin arş kavramı ile ilgili olarak getirdiği yorumlarda bunu görmekteyiz. Arş, kürsi, kavramlarını daha ziyade maddi olarak algılayan müfessir,¹⁴⁰ arş cisimlerin en büyüğüdür,¹⁴¹ görüşündedir. Yunus sûresi 3. âyetinin tefsirinde “ehlü'l-'ilm arşın feleklerden biri, bütün felekleri kuşatan 9. felek olduğunda ittifak ettiler, demektedir. Bu konudaki ihtilaflara yer veren Şîrâzî, müfessirlerin çoğunun görüşüne göre –meşhur görüş de budur- arştan kasıt diğer cisimleri ihata eden cisimdir,¹⁴² demektedir. Şîrâzî'nin ilim ehlinin arşın bütün felekleri kuşatan dokuzuncu felek olduğunda ittifak ettiğini belirtmesi ile filozofları kast etmiş olmalıdır. Zira İbn Sîna (ö. 428/1037)'ya göre arş kelimesi, dokuzuncu feleği simgeler.¹⁴³

Kutbuddîn, kendi döneminde bilimsel gelişmelerin çözemeyeceği konularda ise haklı olarak Kur'an'ın bütünlüğü çerçevesinde Kur'an'ın ne dediğini, konu ile ilgili rivâyetleri ve ulemanın yorumlarını aktarır. Örneğin göklerin ve yerin 6 günde yaratılmasında “gün” kavramından kastın ne olduğu konusunda sahabeden Hasen Basrî ve Mücâhid'in dünya günleri, İbn Abbâs ve ulemanın genelinin de ahiret günleri şeklinde görüş belirttiklerini aktarır.¹⁴⁴ Cumhuriyet görüşüne göre bütün mahlûkatın yaratılışı, her günün miktarı bin sene olan 6

¹³⁹ Örneğin *مَا أَقْسَمُ بِمَوَاقِعِ السُّحُومِ* “Yıldızların yer (mevki) lerine yemin ederim ki” (Vâkıa 56/75) âyetinin sadece muhtemel anlamları ile ilgili görüşleri sıralamış, bilimsel bir yorum getirmemiştir. Şîrâzî, Fethu'l-Mennân, Sül. Ktp., Esad Ef., nr. 137, vr. 28a-b.

¹⁴⁰ Şîrâzî, Fethu'l-Mennân, İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 168a-169a; Hekimoğlu, nr. 113, vr. 236a-237b; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 181b, 182a-183a; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 7b, 130a; Hekimoğlu, nr. 125, vr. 170a; Esad Ef., nr. 137, vr. 48a-b.

¹⁴¹ Şîrâzî, Fethu'l-Mennân, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 115, vr. 181b; Hekimoğlu, nr. 125, vr. 170a.

¹⁴² Şîrâzî, Fethu'l-Mennân, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 116, vr. 7b-8a. Krş. Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, c. XVII, s. 14-15.

¹⁴³ Albayrak, Halis, Tefsir Usûlü Yöntem- Ana Konular- İlkeler- Teklifler, Şule Yay., İstanbul 1998, s. 117.

¹⁴⁴ Bk. Şîrâzî, Fethu'l-Mennân, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 116, vr. 5b.

günde tamamlanmıştır.¹⁴⁵ Dünya günlerinden 6 gün diyen de olmuştur. Şâyet denecek olursa “*Bizim buyruğumuz göz kırpması kadar kısa sürede gerçekleşen bir tek sözdür.*”¹⁴⁶ buyrulduğu gibi Allah bütün mahlukatı bir anda yaratmaya kadirdir. Allah’ın gökleri ve yeri 6 günde yaratmasındaki fayda ve hikmet nedir? Ona şöyle cevap verilir: Allah bütün eşyayı bir anda yaratmaya kadir olsa da O, her şeyi belli bir sınırla, belli bir ölçü ile yaratır, vücûda ancak bu vakitte gelir. Bundan maksat kullarına işlerinde istikrar, sebat ve teenniye öğretmesidir. Şîrâzî, akabinde Sa’îd b. Cübeyr (ö. 95/714)’in aynı minvaldeki sözünü ve Hz. Peygamber’in “*Teenni Allah’tan, acele şeytandandır*”,¹⁴⁷ hadisini aktarır.¹⁴⁸ Görüldüğü gibi Müfessir bir tercihte bulunmayarak cumhurun görüşünü öne çıkarmakta ve konuyu ahlâkî bir boyuta taşıyarak teenninin öneminden bahsetmektedir.

Şîrâzî’nin bilimle irtibatlı âyetleri açıklamada döneminin bilimsel seviyesini veya kendi bilimsel birikimini yansıtmaktan daha çok bu konuda bir takım rivâyetlere ağırlık vermesinin arka planında Kur’an’ı bilimlerin kaynağı olarak görerek Kur’an’ın ne dediğini önemsemesi, Kur’an’ı anlamada ise en yetkin otorite olarak Peygamberden sonra Sahabeyi ve sonraki tefsir otoritelerini görmesinin önemli rolü olmalıdır. Bu arada tefsirini halk için yazması yanında farklı düşünce ekollerine ve bilim dallarına bağımsız bakabilme özelliği de bu noktada tavrını etkileyen diğer önemli nedenlerdir. Zira Walbridge’in de belirttiği gibi “Kutbuddin, bir sentezci değildi. Birçok farklı düşüncede usta olmasına ve diğer birçoğunda iyi bilgisi olmasına rağmen onları birleştirip

¹⁴⁵ Şîrâzî, *Fethu’l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 113, vr. 235b; Konuyu birkaç yerde tekrarlayan Şîrâzî, başka bir yerde de cumhurun görüşü olarak göklerin ve yerin yaratılmasının dünya günlerinden 6 gün olduğunu bildirir. Bk. Esad Ef., nr. 137, vr. 47a; Ayrıca konuyu ele aldığı yerlerde Allah’ın yaratmaya hangi gün başladığı konusundaki ulemanın ihtilafını ve ilgili rivâyetleri aktarır. Bk. ay; Hekimoğlu, nr. 113, vr. 235a-b; Esad Ef., nr. 131, vr. 104b-105a.

¹⁴⁶ Kamer 54/50.

¹⁴⁷ el-Beyhakî, *el-Câmi’u li Şu’abi’l-Îmân*, bölüm 33, hadis no: 4058, c. VI, s. 211.

¹⁴⁸ Hekimoğlu, nr. 113, vr. 235b-236a. Müfessir aynı yorumları Furkan Süresinin 59. âyetinin tefsirinde tekrarlamıştır. Esad Ef., nr. 131, vr. 105b.

büyük bir sistem oluşturmamıştır... Bunları kendi uygun yerlerine intikal ettirmektedir..."¹⁴⁹

Öte yandan "Kutbuddin Şîrâzî, Şâtübî (ö. 790/1388)'nin iddia ettiği gibi Kur'an'ın, indiği dönemdeki muhatapların anlayabileceğinin ötesinde bir şey söylemediği, onların bilgi düzeyleri dışına çıkmadığı¹⁵⁰ şeklindeki bir düşünceden hareket ederek mi bilimsel açıklamalara tefsirinde yeterince yer vermemiştir?" şeklindeki bir soruya ise olumsuz cevap vermemiz gerekecektir. Zira Şîrâzî, tefsirinde bu şekilde bir düşüncüyü andıracak bir imada bulunmadığı gibi Kur'an'ı bilimlerin kaynağı olarak görmekte ve bu bağlamda zaman zaman ilgili âyetlerde çeşitli bilim dallarını ilgilendiren konularda uzmanların görüşlerine yer verdiği gibi kısmen de kendi görüşünü ortaya koymaktadır.

Müfessir, daha ziyade tabii ilimlerle izahı mümkün olan âyetleri, İlahi mesajı sunmada vasıta olarak ele almakta ve bu meyanda yaptığı açıklamalarda kâinatın ibret verici yönlerine vurgu yapmaktadır.¹⁵¹ Kâinatın ve insanın yapısını ele alırken, her şeyde el-fâ'ilu'l-muhtâr olan Allah'ın fiiline ve sanatını icrasına dikkat çekmekte,¹⁵² sanattan sanatkâra götürmeyi hedefleyen açıklamaları aktarmaktadır.¹⁵³

Şîrâzî'nin, İslâm ulemasının ürettiği fikirlerle de âyetleri tefsir ettiği görülmektedir. Örneğin vücudun organları arasındaki karşılıklı ilişkilerle geleneksel insan toplumlarının bölümleri arasındaki benzerliğe dikkat çeken İslâm âlimleri, bedene genellikle kalbin krallığı olarak bakmışlar ve onu büyük bir

¹⁴⁹ Walbridge, "A Sufi Scientist of the Thirteenth Century The Mystical Ideas and Practices of Qutb al-Dîn Şîrâzî", s. 340. Birçok yorumcuya ilaveten Walbridge, daha önce tezinde Kutbuddin'in bir sentezci olduğunu iddia etmesine rağmen bu makalesinde farklı bir yorum getirmiştir.

¹⁵⁰ Bk. Şâtübî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Ğîrnâtî (790/1388), *el-Muvâfakât*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âlu Selmân, Dâru İbn 'Affân, S. Arabistan 1417/1997, c. II, s. 112-131; Baltacı, Burhan, *Şâtübî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, (Doktora tezi), Ankara 2005, s. 43-46, 129.

¹⁵¹ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 60b, 69b-70a; Hekimoğlu, nr. 112, vr. 88b; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 107b-111a; Hekimoğlu, nr. 117, vr. 113b-114b; Örneğin "Allah gözü 7 tabakada yarattı. Her tabakanın hususi bir vasfı ve şekli vardır. Şâyet o tabakalardan veya sıfatlardan biri kayboldu göz görme duygusunu kaybeder" demektedir. Hekimoğlu, nr. 116, vr. 107b.

¹⁵² Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 117, vr. 113b-114b; Esad Ef., nr. 138, vr. 126b.

¹⁵³ Örneğin bk. Hekimoğlu, nr. 116, vr. 116a; Hekimoğlu, nr. 117, vr. 142b-143a.

şehre benzetmişlerdir.¹⁵⁴ Şîrâzî de vücudun organları arasındaki karşılıklı ilişkilerle geleneksel insan toplumlarının bölümleri arasında ilişki kurmaktadır. Bazı hukemanın insan bedenini şehre benzettiklerini ifade ederek bu benzerliği açıklamaktadır.¹⁵⁵ Kutbuddin, kâinatla insanın benzerliğini ele aldığı bir başka yerde de insanın, ulvi âlem diye nitelendirdiği göklerle suflî âlem diye nitelendirdiği yeryüzüne yapısal benzerliğini kendi yorumu ile açıklamaktadır.¹⁵⁶ Şîrâzî'nin bilimsel alt yapısına, çağındaki bilim dallarındaki yetkinliğine rağmen ilgili âyetlerin tefsirini yaparken veya bir başlık altında bilimsel bir konuyu ele alırken kendi katkısı çok az yer alır ve genellikle ilgili alanların uzmanlarının görüşlerini aktarır.¹⁵⁷ Özellikle tıp¹⁵⁸ ve astronomi alanında¹⁵⁹ olmak üzere tabii ilimlerdeki yetkinliğini kullanarak da açıklamalar yapmıştır. Ancak kendisi tıp alanında İbn Sînâ'nın el-Kânûn'una şerh yazacak kadar uzman ol-

¹⁵⁴ Bakar, Osman, *Gelenek ve Bilim; İslâm'da Bilim Tarihi ve Felsefesi Üzerine*, çev. Ercüment Asil, Gelenek Yay., İstanbul 2003., s. 151.

¹⁵⁵ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 123, vr. 14b; Bu meyanda Şîrâzî, *Şerhu'l-Kânûn fi't-Tıbb*, adlı eserinin önsözünde şunları söylemektedir: "ümmele ve dinler ile ilgili bilgiler topladım... Tıbbın kanunlarını izleyerek, devletlerin birbirleri ile olan ihtilaflarını, düşmanlıklarını, yönetenler ile yönetilenlerin ilişkilerini, milletler ve dinlerin açıklamalarını inceledim." Şîrâzî, *Şerhu'l-Kânûn fi't-Tıbb*, Sül. Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2047, vr. 2a; Keleş, *Kutbüddin Şîrâzî (1236-1311)'nin Hayatı...*, s. 134.

¹⁵⁶ Bk. Hekimoğlu, nr. 123, vr. 4a-b; Ayrıca bk. Hekimoğlu, nr. 113, vr. 295a-296a.

¹⁵⁷ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 60b; Burada yağmurun oluşumunu "zehebe ba'duhum" ifadesi ile isim vermeden ifade değişiklikleri yaparak Razi'den almıştır. (Kırs. Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, c. II, s. 122). Yıldızlar hakkında çeşitli başlıklarda bilgi verirken de çeşitli astronomi âlimlerinin, dilcilerin görüşlerini ve rivâyetler aktarmıştır. Örneğin Harakî diye bilinen Ebû Muhammed Abdulcebbar'ın "et-Tebşıra fi Kevâkibi's-Sâbite" adlı eserinden görüş aktarmıştır. Esad Ef., nr. 138, vr. 27a-30a; Yıldızlarla ilgili aktardığı görüşler için ayrıca bk. Hekimoğlu, nr. 117, vr. 152b-155a.

¹⁵⁸ Hekimoğlu, nr. 109, vr. 125a, 125b, 165b; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 103a (Burada çocuğun oluşumu hakkında bilgi vermiştir.); Hekimoğlu, nr. 113, vr. 204b-205b; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 30b-31a; Hekimoğlu, nr. 117, vr. 113b-114b.

¹⁵⁹ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 116, vr. 5a-b. "(Aya) bir takım menziller takdir eden O'dur" (Yunus 10/5) âyetinin tefsirinde ayın 18 menzilini saymaktadır (Hekimoğlu, nr. 116, vr. 10a-b). "Her biri bir yürüğe yüzmektedir" (Enbiyâ 21/33) âyetinin tefsirinde kendi katkılarıyla beraber müfessir ve astronomîcilerin görüşlerini aktarmakta ve "vallâhu a'lemu bi mahlûkâtihî" demektedir (Hekimoğlu, nr. 120, vr. 56b-59a). Ayrıca bk. Hekimoğlu, nr. 126, vr. 261a-b. Şîrâzî, burçlar vb. konular hakkında bilgiler vermektedir. Bk. Hekimoğlu, nr. 117, vr. 53a-b; Esad Ef., nr. 131, vr. 109a-115a. Müfessir, bir grubun Nâziât sûresi 5. âyetini delil getirerek burçların, feleklerin ve gezici yıldızların âlem üzerinde tesir yaptığı ve âlemi yönettiği şeklindeki iddialarının hakikatle bağdaşmadığını, bunları yoktan var edenin Allah olduğunu belirtmekte ve bu konuda işleri çekiş çevirenlerin Allah'ın izni dâhilinde melekler olduğu şeklindeki İbn Abbas'ın görüşünü delil getirmektedir. Esad Ef., nr. 131, vr. 115a.

masına rağmen daha ziyade “kâleti'l-etibbâ”¹⁶⁰ “kâle ba'du'l-etibbâ”¹⁶¹ gibi ifadelerle diğer tabiplerin görüşlerini aktarmıştır. Şîrâzî, tefsirinin 24. cildinde “faslun fî teşrîhi a'dâi'l-insân,”¹⁶² “faslun fi'l-'ayn,”¹⁶³ şeklinde başlıklar atarak insanın azalarını ele almış ve burada alanın uzmanı olduğunu, anlatımı ve bilgisi ile sergilemiş, ancak bir bölümü “hâzâ mâ sahha 'inde erbâbi't-teşrîh” (bunlar anatomi erbabına göre doğru olan şeylerdir) cümlesi ile bitirmiştir.¹⁶⁴ Aynı zamanda döneminin önde gelen bir astronomi âlimi olan Şîrâzî, bu alanda da çoğunlukla “kâle 'ulemâu'l-hey'e”¹⁶⁵ “ashâbu'l-hey'e ittefekû”¹⁶⁶ vb. ifadelerle astronomi âlimlerinin görüşlerini aktarmıştır. Böylece müfessir, iyi bildiği bir alan da olsa Kur'an'ın anlaşılması gibi önemli bir meselede hata yapmanın manevî sorumluluğundan çekinmesinden olacak ki daha ehliyetli ağızlardan bilgi aktarma yoluna gitmiş veya görüşleri bir yere dayandırma ihtiyacı duymuştur.

Tefsirinin farklı ciltlerinde farklı müfessirlerden ağırlıklı olarak yararlanılan Şîrâzî, 13. ciltte de ağırlıklı olarak istifade ettiği Râzî'nin tefsirinden “*O sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı.*” şeklinde mealini arz ettiğimiz Hûd sûresi 61. âyetinin açıklamasını aktarırken insanın yaratılışı ile ilgili onun bir takım ifadelerini çıkarmıştır. Şöyle ki; Râzî, insanın meniden ve hayız kanından yaratıldığını, meninin ise kandan, dolayısı ile insanın da kandan yaratıldığını, kanın da hayvansal veya bitkisel gıdalardan oluştuğunu, bitkilerin yerden bittiğini böylece Allah'ın insanları ve hayvanları topraktan yarattığını ifade etmiştir. Şîrâzî ise onun açıklamasını ifade değişiklikleri ile almasına karşın, insanın hayız kanından, meninin kandan ve dolayısı ile insanın kandan yaratıldığı şeklindeki bugünkü bilimsel verilerle de uyuşmayan ifadelerini almamıştır.¹⁶⁷

¹⁶⁰ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 117, vr. 186a/216a, 188a/218a.

¹⁶¹ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Esad Ef., nr. 132, vr. 86b.

¹⁶² Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 123, vr. 6a-7b.

¹⁶³ Hekimoğlu, nr. 123, vr. 7b-17a.

¹⁶⁴ Hekimoğlu, nr. 123, vr. 14a; Tıp doktoru olan, özellikle de göz alanında uzman olan Şîrâzî, uzuvları ayrı ayrı başlıklar altında ele almış ve ustalıkla anlatmıştır. Kendi anlatımı olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁶⁵ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 117, vr. 53b, 58b; Hekimoğlu, nr. 126, vr. 261b.

¹⁶⁶ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Esad Ef., nr. 138, vr. 26b.

¹⁶⁷ Krş. *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 116, vr.174a; Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, c.XVIII, s.18.

Şîrâzî, bu tavrı ile tıp alanında uzman olmasının bir gereği olarak Râzî'nin bu görüşünü tutarlı bulmamış olabileceği gibi Kur'an'ın ifadeleri dışına çıkmaktan ve yanlış bir şey söylemekten çekinmiş de olabilir.

Sonuç olarak Kutbuddin, Kur'an âyetlerini bilimsel verilerle açıklarken insanları Allah'a çağırmayı ve tefekküre daveti önceliktir. Çok yönlü âlim olmasına rağmen, muhataplarının seviyelerini göz önünde bulundurarak kendi bilimsel donanımını Kur'an açıklamalarına yeterince aksettirmemiş ve bu konularda halkın ihtiyaç duyduğu kadar bilgiler vermiştir. Her bilim dalına olduğu gibi bu alana da bağımsız olarak bakmış, Kur'an'ı bütün muhatapların anlaması gerektiğini savunmuş, açıklama işini ise, otoritelerinin söz söyleyeceği bir alan olarak görmüştür. Kendinden önce tefsirinde bu alanlara geniş yer veren Fahreddin Râzî'ye karşın Kutbuddin, tefsirini yazış gayesine binaen yaşadığı dönemdeki asıl ihtiyacın doğru bir din algısı olduğunu ve İslâm âlemindeki kötü gidişata bu yolla bir çözüm bulunabileceğini düşünmüş olmalı ki tefsirini bu alana hasretmiştir. Zamanının ilim dallarına ise diğer eserlerinde geniş yer vermiştir.

Hız. Ebû Bekir'e Kur'an'dan bir harfin tefsiri hakkında sorulduğunda: "Allah'ın kitabından bir harf hakkında Allah'ın kastı dışında bir şey söylersem, acaba beni hangi sema altında barındırır, hangi yer üzerinde taşır, ben nereye giderim ve ne yaparım?"¹⁶⁸ şeklindeki cevabını aktaran Şîrâzî'nin, onun bu hassasiyeti ile davranarak tefsirinde bilimsel görüşlerini aktarmaktan ve şahsi izahlardan kaçındığı ve görüşlerini otoritelere dayandırma ihtiyacı hissettiği anlaşılmaktadır. Sahabe ve tabiin müfessirlerinden ve bunların tefsirdeki öneminden bahseden Şîrâzî, onlardan sonra gelen her yeni neslin Kur'an'ın tefsirini sapmaya uğrattığını belirtmiş,¹⁶⁹ sahabeden ve ilk dönem müfessirlerinden bize ulaşan rivâyet malzemesine de son derece önem vermiştir. Öte yandan tefsirinin mukaddimesini Kurtubî'den almış olmasına rağmen müfessir, "Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten

¹⁶⁸ el-Beyhakî, *el-Câmi'u li Şu'abi'l-İmân*, hadis no: 20, c. III, s. 540-541; Hekimoğlu, nr. 109, vr. 11b.

¹⁶⁹ *Fethu'l-Mennân*, Hekimoğlu, nr. 109, vr. 12a. Krş. Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'an*, c. I, s. 63.

inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin.”¹⁷⁰ âyetinden dolayı bazı ulemanın “tefsir işitmeye dayalıdır” şeklindeki görüşlerini fasid ve batıl bularak eleştiren Kurtubî'nin bu eleştirilerini almamış, sadece “bu görüş zayıftır” demekle yetinmiştir.¹⁷¹ Bu durum da Şîrâzî'nin tefsirde nakle verdiği önemin bir göstergesidir. Bütün bunlar onun, neden rivâyetleri zamanındaki bilimsel görüşlere tercih ettiğinin de bir göstergesidir.

7. Temsilcilerinden Sayıldığı İşrâkî Felsefeye Yok Denecek Kadar Az Yer Vermesi

“İşrâkıyye” terimi, İslâm düşünce tarihinde bilginin kaynağı olarak akıl yürütmeyi temel alan rasyonalist Meşşâî felsefeye karşı mistik tecrübe ve sezgiye (keşf, zevk, hads) dayanan,¹⁷² aydınlanmaya (işrâk) zühd ve arınma yoluyla ulaşmaya çalışan sezgisel (zevkî) düşünce anlamına gelir.¹⁷³ İşrâkîliğin kurucusu Sühreverdi (ö. 587/1191), en asil bilginin insanın aklının (reason) üstünde olan irfan olduğunu, akıl yoluyla Tanrı bilgisine ulaşmaya çalışmanın, lamba ile güneşi aramaya benzediğini söyler.¹⁷⁴ İşrâkîliğe göre insan mükâşefe yolu ile derece derece karanlıktan Nur'a doğru yükselir. Allah ise bütün ışıkların birleştiği ışık olup, nurlar nuru (Nûru'l-Envâr) olarak kabul edilir.¹⁷⁵

Tefsirinin birkaç yerinde İşrâkî felsefeyi andıran ifadelere yer vermekle beraber¹⁷⁶ Şîrâzî, bu düşünceyi *Fethu'l-Mennân*'da savunmaz. Kur'an'da geçen ve İşrâkîlerin temel kavramlarından olan “en-nûr” kavramına diğer müfessirle-

¹⁷⁰ Nisa 4/59.

¹⁷¹ Krş. Hekimoğlu, nr. 109, vr. 11b; Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. I, s. 58.

¹⁷² Uludağ, Süleyman, “İşrâkıyye”, *DİA*, İstanbul 2001, c. XXIII, s. 435.

¹⁷³ Şerif, M.M., *İslâm Düşüncesi Tarihi*, çev. Mustafa Armağan, İnsan Yay. İstanbul 1990 (I-IV), c. I, s. 418; Erdoğan, İsmail, “İşrâkîlik'in İslâm Felsefesi İçerisindeki Yeri Ve Kaynakları”, *Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* 8 (2003), s. 159-160.

¹⁷⁴ Şerif, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, c. I, s. 418-419.

¹⁷⁵ Erdoğan, “İşrâkîlik'in İslâm Felsefesi İçerisindeki Yeri Ve Kaynakları”, s. 164-165.

¹⁷⁶ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109, vr. 161b, 188a; İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 165a, 168b, 173a-b; Hekimoğlu, nr. 112, vr. 6a-b, 82a; Hekimoğlu, nr. 113, vr. 300a (Musa'ya celal nurlarından taşınca, muhabbet denizine dalıp Rabbinin görmek istedi.), 302a-b; Hekimoğlu, nr. 116, vr. 75b-76a, 106a-b (eşyanın varlığının tamamı Allah'ın zatının nurlarından bir nurdur...); Hekimoğlu, nr. 119, vr. 147a-148a; Hekimoğlu, nr. 123, vr. 158b-163b; Esad Ef., nr. 137, vr. 46b.

rin verdikleri anlamları verir.¹⁷⁷ “*Yeryüzü Rabbinin nuru ile aydınlandı...*” şeklinde mealini sunduğumuz Zümer sûresi 69. âyetini İshrâkî felsefeden farklı bir bakış açısı ile açıklar. “el-işrâk,” ışık ve nur demektir. Güneş doğup ışıklarını yaydığı zaman “eşrakati’ş-şemsu” denir, şeklinde İshrâkî açıkladıktan sonra nurdan kastın istiare yolu ile adalet anlamında olduğu şeklinde bir görüşü aktarır. Buna göre “bi nûri rabbihâ” ifadesinin “bi ‘adli rabbihâ” anlamına geldiğini belirtir ve bu meyandaki kullanımlarla ve bir hadisle bunu destekler. Nurun izafetinin yaratılmışın yaratıcıya izafeti olduğunu, yani Allah’ın nuruyla anlamına geldiğini, nur isminin yeryüzüne izafetinin Allah’ın orada adaletini yayması, adalet terazisini kurması ve yeryüzü ehli arasında adaletle hükmetmesi anlamında olduğunu belirtir. İmâm Ebu Mansûr Mâtûrîdî’nin görüşünü¹⁷⁸ ve benzer birkaç görüş daha aktardıktan sonra şu cümlelerle âyetin tefsirini bitirir: “Bir grup Allah’ın nur cinsinden ve beş duyu ile algılanan ışık cinsinden olduğunu vehmederek yoldan çıktı. Bilakis Allah gökleri ve yeri aydınlatandır. Her nur yaratılma ve inşa bakımından O’ndandır.”¹⁷⁹ Görüldüğü gibi Şîrâzî, İshrâkî felsefecilerin görüşünü andıran bir görüş aktarır ve böyle düşünenlerin yoldan çıktığını ifade eder.

Sühreverdî’ye göre ise, Kur’an’ın bizatihi kendisi, Nur sûresinin 35. âyeti (*Allah göklerin ve yerin nurudur...*) İshrâkî felsefe ekolüne temel olmuştur. Bu âyetteki “göklerin ve yerin nuru”nun anlamı, bazı müfessirlerin Allah hakkında en-Nûr ismini söylemekten imtina ederek söyledikleri “göklerin ve yerin münevvir (aydınlatici, nurlandırıcı)” şeklinde değil; bilakis “O saf Nurdur ve diğer nurlar, O’nun Nurunun yayılmasındaki dalgalarıdır” manasındadır.¹⁸⁰ Sühreverdî’nin bu düşüncesinin aksine yukarıda verdiğimiz örnekte de görüldüğü gibi Kutbuddin, Allah göklerin ve yerin aydınlaticısıdır, şeklindeki görüşü savunmaktadır. Müfessir, Nur sûresinin 35. âyetinin tefsirine başlarken “el-kavlu

¹⁷⁷ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Esad Ef., nr. 132, vr. 166a.

¹⁷⁸ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 125, vr. 131a.

¹⁷⁹ Hekimoğlu, nr. 125, vr. 131b.

¹⁸⁰ Okudan, Rifat, *İşrak Filozofu Sühreverdî Maktul ve Eserlerindeki Üslup ve Belagat*, Basılmamış doktora tezi, Isparta 2001, s. 137, 139. Sühreverdî’ye göre cismani lezzetlerden soyutlandığımız zaman, üzerimize bizden hiç yardımını kesmeyen ilahi nur tecelli eder. Ay.

fi'l-ilahiyât" şeklinde başlık attuktan sonra, "bil ki nur, dilde bu keyfiyette güneş, ay, yer, duvar ve benzerinden yayılan ışık olup, bu manada nur lafzının Allah'a izafe edilmesi mümkün olmaz. Nasıl olsun ki nur arazdır ve zatı itibarı ile parçalara ayrılandır. Zahire göre böyle olunca tevil etmek gerekecektir. Ulema bu konuda çeşitli vecihler zikretti..."¹⁸¹ diyerek çeşitli müfessirlerin görüşlerini aktarır. Kendisi İshrâkî düşüncüyü andıran bir katkıda bulunmaz.¹⁸² Sadece Burhânüddîn en-Nesefî (ö. 686/1287)'den Gazzâlî'nin *Mişkâtü'l-Envâr*'ındaki "Allah'ın hakikatte nur olduğu, nurun sadece O olduğu" şeklinde görüşünü aktarır.¹⁸³ Şîrâzî, "nûr" kavramının geçtiği diğer âyetlerin tefsirinde de işrâki bir yoruma yer vermez. Şerh ettiği Sühreverdî'nin *Hikmetü'l-İshrâk*'ından da tefsirinde herhangi bir bilgi aktarmaz. Sadece bir yerde hangi Sühreverdî olduğunu belirtmeden "kâle's-Sühreverdî rahimehullâh" diyerek "kalbin kasveti, katlaşmasıdır. Kur'an'ı dinleme tiryakisi olarak, nurlarına alışması ve neticede ondan etkilenmemesidir"¹⁸⁴ şeklinde bir görüş aktarmıştır.

Netice itibarıyla Sühreverdî'nin *Hikmetü'l-İshrâk*'ına yazdığı şerhin önsözünde Sühreverdî'yi ve İshrâkî felsefeyi öven ve bu akımın temsilcilerinden sayılan Şîrâzî'nin, son yıllarında felsefi ilimleri terk edip ibadete, Kur'an okumaya ve öğretmeğe, hadis çalışmalarına yönelmesi ve tefsirini yazarken edindiği malumat ile İshrâkî felsefeye bakışının değiştiği anlaşılmaktadır. Zira gençliğinde daha ziyade tıp, astronomi, matematik, felsefe ve mantık gibi alanlarda kendisini yetiştiren Şîrâzî, dini ilimlere yeterince eğilememiş, ömrünün sonlarına doğru bu alana meylini artırmış, tefsirini de vefatına yakın yazmıştır. Buna ilaveten tefsirinde hedef kitlenin halk olmasının ve Şîrâzî'nin bir senteze gitmeden, çeşitli düşüncelere bağımsız bakabilme özelliğinin de tefsirine İshrâkîliği sokmamasında etkili olduğu söylenebilir.¹⁸⁵ Neticede Şîrâzî'nin tefsirinden,

¹⁸¹ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 123, vr. 158b.

¹⁸² Hekimoğlu, nr. 123, vr. 158b-165a.

¹⁸³ Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 123, vr. 163a.

¹⁸⁴ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Esad Ef., nr. 137, vr. 58b. Öte yandan Şîrâzî'nin, tefsirinde "nûru Muhammedî" anlayışına yer verdiği görülmektedir. Bk. İÜ Ktp., nr. A1830, vr. 141a-b; Hekimoğlu, nr. 112, vr. 55b; Hekimoğlu, nr. 115, vr. 114a, 160b.

¹⁸⁵ *Fethu'l-Mennân* tefsirinin 11 cildinin kayıp olması sebebiyle ilgili tüm âyetlerin yorumuna ulaşamadığımız için bu konuda kesin neticeye varmak güçleşiyor.

onun düşünce temelinde İsrâkîliğin değil, Ehl-i Sünnetin yer aldığı anlaşılmaktadır. Cerrahoğlu'nun da belirttiği gibi felsefenin hiçbir türü akaid terimleri ile ifade edilmemelidir. Felsefeye ait şeyler felsefeye bırakılmalıdır.¹⁸⁶ Şîrâzî, filozof olmasına rağmen, bazı âyetleri felsefî görüşler açısından tefsir ederek dinin aslı olan Kur'an-ı Kerim'i kendi görüşlerine hizmet eder duruma getirenler gibi yapmamıştır.

8. Döneminde Yazılan Tefsirlerin Aksine Çok Sayıda Kaynaktan İstifade Etmiş Olması

Fethu'l-Mennân, öncelikle kendisi ile çağdaş olan Ebu'l-Hasen el-Hâzin (ö. 741/1340)'in *Lubâbu't-Te'vîl fi Me'âni't-Tenzîl* adlı tefsirine önemli ölçüde kaynaklık etmiştir. Akabinde Ebû Hafs Ömer b. 'Alî ed-Dimeşkî (ö. 880/1475 sonrası), *el-Lubâb fi 'Ulûmi'l-Kitâb* adlı tefsirinde *Fethu'l-Mennân*'dan yararlanmıştır. Bunların haricinde birkaç eser sahibinin daha yararlandığı Şîrâzî'nin tefsiri, tefsir dışındaki konulara geniş yer ayırmasından, ilmî ve seçkinci yapıya sahip olmamasından ve hacminin genişliğinden dolayı sonraki esarlere yüksek oranda bir kaynaklık yapamamıştır. Ancak kendisi zengin bir kaynak koleksiyonundan istifade etmiştir. Özellikle tefsir alanında otuzaya yakın tefsirden yararlanmıştır.

Kutbuddin'in yaşadığı dönemde Moğolların medrese ve kütüphaneleri yakıp yıkmalarından dolayı birçok müdevven tefsir kaynağının yok edilmesiyle aynı dönemde yaşayan ve tefsir yazan Kevâşî (ö. 680/1281),¹⁸⁷ Ebu'l-Bekât en-Nesefî (ö. 710/1310)¹⁸⁸ vb. müfessirlerin bu noktada kaynak sıkıntısı çektiği görülmektedir. Buna karşın Şîrâzî'nin çok sayıda kaynağa ulaşmasının sebebi, İlhanlı Devleti yönetiminde önemli görevler almış olması ve tefsirini yazdığı son yıllarında önemli eğitim kurumları ve kütüphanelerin kurulduğu İlhanlılar'ın başkenti Tebriz'de bulunmasıdır. Şîrâzî'nin tefsirindeki kaynakların çokluğu ve bunların bir kısmının günümüzde nüshalarının bulunmaması, mü-

¹⁸⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. II, s. 31-32.

¹⁸⁷ Ata, Kevâşî ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi, s. 91.

¹⁸⁸ Çetiner, Bedreddin, *Ebu'l-Bekât en-Nesefî ve Medârik Tefsiri*, MÜİFAV Yay., İstanbul 1995, s.51, 77.

fessirin de genellikle yararlandığı kaynakların ismini belirtmesi, onun tefsirini bu noktalarda önemli kılmaktadır. Bunun yanında kendisine kaynaklık yaptığı el-Hâzin'in tefsirinin medreselerde okutulmuş olması da *Fethu'l-Mennan*'ın önemini artırmaktadır.

Sahasında meşhur olmuş birçok müfessir de dâhil olmak üzere müfessirlerin önemli bir bölümü tefsirlerinde bir başka müfessirin eserinden istifade etmiş olmalarına karşın bunu belirtmemişler ve bunların arasında tefsirini tamamen dayandırdığı kaynağı zikretmeyenler de olmuştur.¹⁸⁹ Dolayısı ile yazdıklarının kendi malumatları olduğu izlenimi ortaya çıkmıştır. Buna karşın tefsirini yazma gayesi Allah rızası olan Kutbuddin, bu konuda daha dürüst davranarak tefsirinin önsözünde eserini muhtelif tefsirlerden yararlanarak te'lif ettiğini belirtmiştir.

Sonuç

Özellikle kadılık yaparken halkı yakından gözlemleyerek ahlâkî çözülmeye ve düşünce kargaşasına şahit olan Kutbuddin, öğüt verme konumunda olanların halka okuyup anlatması ve zamanının problemlerinin çözümüne bir katkı olması için ömrünün sonuna doğru bu tefsirini yazmıştır. Tefsirinde düşüncedeki bozulmalara karşı Ehl-i Sünneti savunmuş, ameldeki bozulmalara karşı fikhî konulara geniş yer ayırmış, ahlâkî bozulmalara karşı da tasavvufî düşünceyi ön plana çıkarmış ve bu noktada özellikle de Gazzâlî'nin *İhyâ'*sından sıkça alıntılar yapmıştır. Yaşadığı dönemin buhranlı yapısından kaçış yeri olarak asr-ı saadeti gören Şîrâzî, Sahabeye ve onların yaşadığı dini hayata tefsirinde geniş yer vermiştir.

Şîrâzî'nin ömrünün sonlarına doğru, halka Kur'an, hadis ve *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn* sohbetleri yaparken, kendinden sonrakilerin bu geleneğini devam ettirmesi, öğüt verenlere de azık olması için tefsirini yazmış olması ile tefsirinin

¹⁸⁹ Aydemir, Abdullah, *Büyük Türk Bilgini Şeyhullîslâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, DİB Yay., 2. bs., Ankara 1993, s. 95; Çetiner, s. 52; Ata, *Kevâşî ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, s. 99. Örneğin el-Hâzin, tefsirinde büyük oranda Şîrâzî'den yararlanmasına karşın bunu belirtmemiştir.

içeriği arasında doğrusal bir ilişki vardır. Tefsirinde özellikle öğüt verici nitelikte olan hadislere yer vermiş ve öğüt verici malumat tefsirinde ağırlık kazanmıştır. Halkın anlayabilmesi için de alıntı yaparken kelime ilavesi vb. şekilde kısmî değişiklikler yaparak ifadeleri kolaylaştırmıştır. Öğüt verenlerin ve halkın iyice özümsemesi için de önemsedığı konuların tekrarına yer vermiş ve bazen aynı malumatı dört sefere kadar tekrarladığı olmuştur. Özellikle *İhyâ'* dan aldığı malumatı tekrarlamış ve tefsirinin toplamda üç cilt kadarlık bir kısmını ondan aldığı bilgiler oluşturmuştur. Zamanındaki felsefî ekolleri yakınlaştırması ve birleştirmesi ile tanınmasına karşın Şîrâzî, tam anlamıyla bir sentezci olmayıp birçok farklı düşüncede usta olmasına rağmen onları birleştirip büyük bir sistem oluşturamamıştır. Derlemeci bakış açısına sahip olan Kutbuddin, benzer özelliğini tefsirinde de sürdürmüş, tefsirini yazış amacı bakımından diğer müfessirlerden ayrılrsa da yeni bir düşünce yapısı ve Kur'an'ı açıklama yöntemi geliştirememiştir. Gerek döneminin özelliği gerekse kendi yapısı gereği kendisinden önceki birikimi yaşadığı dönemin ihtiyaçları ve kendine has bakış açısıyla tefsirinde toplamıştır. Zamanındaki fikrî donukluk ve malumat çokluğu Şîrâzî'yi de etkilemiş, tefsirinde üretken davranmayarak bolca malumat aktarmıştır.

Şîrâzî, tefsirinde hiçbir âyeti atlamadan âyetleri ayrıntılı olarak genellikle de parça parça; kelime kelime veya cümle halinde tefsir etmiştir. Hacim itibariyle tefsirle uzaktan ilgisi olan anlatımlar, doğrudan tefsirle ilgili anlatımlardan daha fazla olmuştur. Doğrudan tefsirle alakalı rivâyetler, izahlar ve yorumlar orta hacimli bir tefsir ölçüsündedir.

Tefsirini yazarken dönemindeki toplumsal yapıya yön verme çabası gütmüş olması ve hem halkı hem de havassı dikkate alarak tefsirini yazmış olması eserine kendi alanında bir orijinalite katmıştır. Böylece Kutbuddin'in tefsiri, toplumsal yapıyı dikkate alarak, toplumu ıslah etme ve topluma yön verme gayesi ile yazılmış olması ve Kur'an'ın toplum tarafından anlaşılmasını ve toplumsal hayatı değiştirmeyi öncelmesi bakımından orijinaldir. Onun tefsirini okurken bilgi vermek veya irşad etmek gayesi ile halka bakan bir yönünün olduğuna dikkat etmek gerekir. Zamanının bilim dallarında uzman olan

Şîrâzî'nin bilimsel birikimini tefsirine yeterince yansıtması yanında tefsir rivâyetlerini bilimsel bilgilere tercih edebilmesi, temsilcilerinden sayıldığı İshrâkî düşünceyi ise savunmaması bu eserin ilginç yönlerindedir. Bu durum Şîrâzî'nin her bilim dalına bağımsız bakabilme özelliğini yansıttığı gibi, onun nass ve rivâyete dayalı dini bilgiye verdiği daha üst değeri ve tefsiri, otoritelerin söz söyleyebileceği bir alan olarak görme anlayışını da yansıtır.

Şîrâzî'nin yanında 40 kişilik öğrenci grubu bulundurarak onlara burs vermesi, onun eğitime, öğretime verdiği önemi gösterdiği gibi, tefsirini niçin halkın ıslahını gaye edinerek öğüt maksadı ile yazdığının da bir ipucu gibidir. Bunun yanında halka yol göstermeleri ve onların ıslahına katkıda bulunmaları için öğüt verme konumunda olanlara bu şekilde Kur'an tefsiri temelinde kaynak sunması da yaygın eğitim hizmetine o dönemde verdiği önemli bir destektir. Kendisinin medreselerde ders vermesi yanında, öğrencilerine burs vermesi, tıp ahlâkı alanında bir esere sahip olması ve ömrünün son yıllarında halka bu şekilde bir irşad faaliyeti yürütmesi, Şîrâzî'nin hayatın her alanında eğitime verdiği önemi, desteği, onun eğitimci vasfını gösterdiği gibi onu ve eserlerini eğitim bilimleri disiplini açısından yeniden değerlendirmenin gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Şîrâzî'nin bu faaliyetleri hayatını belli bir hedefe, insanların eğitime, ıslahına ve toplumun düzelmesine, kalkınmasına adadığının bir kanıtıdır ve çağının ilerisinde bir eğitimci düşünce yapısına sahip olduğunun da bir göstergesidir. Diğer yandan Kutbuddin'in tıp alanındaki faaliyetleri, verdiği eserler ve İbn Sina'nın *el-Kânun fi't-Tıbb* eserine şerh yazmak için uzun yıllar yürüttüğü çalışmalar ve yaptığı seyahatler onun insanın hem beden hem de ruh sağlığına verdiği önemi yansıtmaktadır. Bu manada tefsirinde kalbin işlevleri hakkında araştırma yapmanın ve kalbin hakikatlerinin keşfedilmesi konusundaki çabanın ve inceliklerinin araştırılmasının daha önemli olduğunu belirterek sadece azaların amellerini ele alan fıkıh geleneği ile ilgili önemli bir eleştiriye yer vermiştir.¹⁹⁰

¹⁹⁰ Şîrâzî, *Fethu'l-Mennân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 115, vr. 127b-128a. Şîrâzî, bu görüşü isim vermeden bir takım değişikliklerle Râzî'den almıştır. Krş. Râzî, *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, c. XVI, s. 212.

Onun bu çalışmasından etkilenmiş olan 16. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh Tosyevî (ö. 996/1588), ağırlıklı olarak halkın istifâdesi için yazdığı vaaz ve irşad türü kısa bir çalışma olan *Cevâhiru'l-Kur'ân ve Zevâhiru'l-Furkân*¹⁹¹ adlı tefsir risâlesinde *Fethu'l-Mennân*'dan istifade etmiştir.¹⁹²

Kaynakça:

Abdulkaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Mü'fehres li Elfâzi'l-Kur'ân'il-Kerim*, Daru'l-Hadis, 2.bs., Kahire, 1988.

Albayrak, Halis, *Tefsir Usûlü Yöntem- Ana Konular- İlkeler- Teklifler*, Şule Y., İstanbul 1998.

Ata, Mehmet Mahfuz, *Kevâşî ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, Emre Matbaacılık, İstanbul 2002.

Ateş, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 2. bs., İstanbul 1998.

Aydemir, Abdullah, *Büyük Türk Bilgini Şeyhulislâm Ebussuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, DİB Yay., 2. bs., Ankara 1993.

el-Bagavî, Ebû Muhammed el-Huseyn Mes'ûd (ö. 516/1122), *Me'âlimu't-Tenzîl*, Thk. ve Tahric: Muhammed 'Abdullâh en-Nemr vd., Dâru Tayyibe, Riyâd 1409-1412.

Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1338/1920), *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, İstanbul 1955.

¹⁹¹ Bk. Hayta, Ufuk - Birışık, Abdulhamit, "Hayatı ve Eserleriyle Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh Tosyevî ve Cevâhiru'l-Kur'ân ve Zevâhiru'l-Furkân Adlı Tefsir Risâlesinin İlmî Değeri", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, c. XVI, Sayı: 2, 2007, s. 358, 365, 366.

¹⁹² Tosyevî, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, Sül. Ktp. Hacı Mahmûd Efendi, nr. 230, vr. 5a, b, 6a, 17b, 55a, 59a, 61b, 65a, 72a, 80b, 108b, 114b.

Bakar, Osman, *Classification of Knowledge in Islam, A Study in Islamic Philosophies of Science*, Institute for Policy Research, Kuala Lumpur Malaysia 1992.

-----, *Gelenek ve Bilim; İslâm'da Bilim Tarihi ve Felsefesi Üzerine*, çev. Erçüment Asil, Gelenek Yay., İstanbul 2003.

Baltacı, Burhan, *Şâtîbî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, (Doktora tezi), Ankara 2005.

el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn (384-458), *el-Câmi'u li Şu'abi'l-Îmân*, Thk. Abdulalî Abdulhamîd Hâmid, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd 1423/2003.

Bursalı Mehmet Tâhir b. Rifat Bey, *Delîlü't-Tefâsir*, Hilal Matbaası, İstanbul 1324 h., (Sül. Ktp, H. Hayri-Abdullah Ef., nr. 0000267).

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Ehl-i Sünnetü*, TDV Yay., 9. bs., Ankara 1993.

-----, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yay., Ankara 1996.

Çetiner, Bedreddin, *Ebu'l-Berekât en-Neseî ve Medârik Tefsiri*, MÜİFAV Yay., İstanbul 1995.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Ehl-i Sünnetü*, MÜİFAV Yay., 3. bs., İstanbul 2003.

Ebû Zeyd, Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı -Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine-*, çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitâbiyât Yay., 2. bs., Ankara 2006.

Erdoğan, İsmail, "İşrâkîlik'in İslâm Felsefesi İçerisindeki Yeri ve Kaynakları", *Fırat Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi* 8 (2003).

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn ve bi Hâmişihî: Tahrîcu Ehâdisi'l-İhyâ'*, Dâru's-Şa'b, Kâhire, ts.

Hayta, Ufuk - Birışık, Abdulhamit, "Hayatı ve Eserleriyle Abdülmecid b. Şeyh Nasûh Tosyevî ve Cevâhîru'l-Kur'ân ve Zevâhîru'l-Furkân Adlı Tefsir Risâlesinin İlmî Değeri", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, c. XVI, Sayı: 2, 2007.

İbn 'Atıyye el-Endelûsî, el-Kâdî Ebû Muhammed Abdulhak b. Gâlib (ö. 536), *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, Thk. 'Abdusselâm 'Abduşşâfiî Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.

İbnü'l-Esîr, Muhammed el-Cezerî (544-606), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Müessesetü't-Târîhi'l-'Arabî.

İbn Hacer el-'Askalânî, Şeyhü'l-İslâm Şehâbüddîn Ahmed (ö. 852/1449), *ed-Dureru'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mietî's-Sâmine*, Dâru'l-Cil, Beyrut ty.

İbn Kesîr, el-Hâfız İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ' İsmail b. Ömer (ö. 701-774/1373), *Zeylû Tabakâti'l-Fukahâi's-Şâfiyyîn li'l-'Abbâdî*, Tahkîk, Ta'lîk ve Takdîm: Ahmed Ömer Hâşim, Muhammed Zeynuhum Muhammed 'Azab, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1413/1993. Ebu Asım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Herevi Abbâdî (458/1066)'nin bu eserine yazılan zeyldir.

İbn Tağrıberdî, Cemâlüddîn ebî'l-Mehâsin Yusuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî (813-874 h.), *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mulûk-i Mısır ve'l-Kâhire*, Dâru'l-Kütüb, Mısır ts.

el-Kâdî 'İyâd, Ebu'l-Fadl el-Yahsabî (ö. 544/1149), *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ*, Hâşiye: Ahmed b. Muhammed b. Muhammed eş-Şimnî (ö. 872/1468), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

Kâtib Çelebî, Hâcî Halîfe Mustafâ b. 'Abdullâh, (ö. 1067/1657), *Keş-fü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut ts.

Kays, Kays Ali, *el-İrânîyyûn ve'l-Edebü'l-'Arabî Ricâlu 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'l-Buhûs ve't-Tahkîkâtü's-Sekâfiyye, Tahran 1368.

Keleş, Mahmut Recep, *Kutbüddin Şîrâzî (1236-1311)'nin Hayatı, Eserleri ve Ortaçağ İslâm Kültüründeki Yeri*, (Basılmamış Y. Lisan Tezi), İstanbul 2008.

Krackovskij, Ignatij Julianovic (1370/1951), *Istoria Arabskoi Geograpicheskoi Literatury, Târîhü'l-Edebi'l-Cuğrâfiyyi'l-'Arabî*, Arapçaya çev. Selahaddin Osman Haşim, Câmi'atü'd-Düveli'l-'Arabî, Moskova 1957.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr (ö. 671), *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mubeyyin lemâ Tedammenehû mine's-Sünneti ve Âyi'l-Furkân*, Thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1427/2006.

Okudan, Rifat, *İşrak Filozofu Sühreverdi Maktul ve Eserlerindeki Üslup ve Belagat*, Basılmamış doktora tezi, Isparta 2001.

Pourjavady, Reza-Schmidtke, Sabine, "Qutb al-Din al-Shirazi's (634/1236-710/1311) Durat al-Taj and its Sources (Studies on Qutb al-Din al-Shirazi I)", *Journal Asiatique* 292.1-2 (2004), Paris.

er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed (544-604), *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1401/1981.

es-Safedî (ö. 764/1363), *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Beyrut 1420/1999.

es-Selâmî, Ebü'l-Me'âlî Muhammed b. Râfi' (704-774), *Târîhu Ulemâi Bağ-dâd; el-müsemma Müntehabü'l-Muhtâr*, Tashih ve Ta'lîk: el-Mehâmî Abbâs el-'Azâvî, ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-Mevsû'ât, Beyrut 1420/2000.

Subkî (727-771), *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, Thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv Mahmud Muhammed et-Tenâhî, Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1383/1964.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân ibn Ebî Bekr (911/1505), *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1416/1996.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî el-Ğirnâtî (790/1388), *el-Muvâfakât*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âlu Selmân, Dâru İbn 'Affân, S. Arabistan 1417/1997.

Şerif, M.M., *İslâm Düşüncesi Tarihi*, çev. Mustafa Armağan, İnsan Yay. İstanbul 1990 (I-IV).

Şevkânî, Kadı Allame Şeyhülislâm Muhammed b. Ali (ö. 1250/1834) *el-Bedrü't-Tâli' bi Mehâsine men Be'ude li Karni's-Sâbi'*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.

eş-Şîrâzî, Kutbuddin Mahmûd b. Mes'ûd b. Muslih el-Fârîsî, *Fethu'l-Mennân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Sül. Ktp., Hekimoğlu, nr. 109-126; Esad Efendi, nr. 111-140; İstanbul Üniv. Nadir Eserler Ktp., nr. A1830.

-----, *Şerhu'l-Kânûn fi't-Tıbb*, Sül. Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2047.

Tosyevî, Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh, *Cevâhiru'l-Kur'ân*, Sül. Ktp. Hacı Mahmûd Ef, nr. 230.

Uludağ, Süleyman, "İşrâkıyye", *DİA*, İstanbul 2001.

Walbridge, John Tuthill, *The Philosophy of Quṭb al-Din Shirazi A Study in the Integration of Islamic Philosophy*, doctorate thesis, A thesis to The Department of Near Eastern Languages and Civilisations, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, May 1983.

-----, "Al-Shîrâzî," *Encyclopaedia of the History of Science, Technology and Medicine in Non-Western Cultures*, Editor: Helaine Selin, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, The Netherlands 1997.

Yaltkaya, M. Şerafeddin (1367/1947), *İbn Esirler Meşâhiru Ulemâ'*, Dersâdet, Zafer Kütüphanesi, İstanbul 1322.

ez-Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. 'Abdillah (ö. 794/1392), *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, 3. bs., Dâru't-Turâs, Kahire 1404/1984.

